

Een Franse opsnijder in de Republiek: de architect Georges-François Blondel

Thomas H. von der Dunk

Nederland was in de eeuwen tussen de Reformatie en de Franse Revolutie een uitgesproken immigratieland, maar temidden van de overgrote meerderheid van toonaangevende bouwmeesters die in deze periode van Nederlandse afkomst was, is het aantal bekende buitenlandse architecten relatief beperkt gebleven. In dat opzicht kon de Republiek zich niet met tal van Duitse vorstenhoven meten, waar Franse en Italiaanse hofarchitecten schering en inslag waren. Alessandro Pasqualini en Tommaso Vincidor da Bologna in de zestiende eeuw, Daniel Marot met nageslacht in de late zeventiende en vroege achttiende eeuw, Friedrich Ludwig Gunckel en Giovanni Giudici in de late achttiende en vroege negentiende eeuw: daarmee hebben we het aan grote namen zo'n beetje gehad.¹

Tot de minder bekende namen behoort die van Georges-François Blondel (1730-na 1792), de oudste zoon van Jacques-François Blondel (1705-1774)², de befaamde Franse architectuurtheoreticus en architectuurdocent die in de jaren veertig ook stadhoudelijk bouwmeester Pieter de Swart (1709-1773) onder zijn leerlingen telde.³ Blondel junior leidde een nogal ambulante bestaan, waarin hij niet alleen ettelijke jaren in Londen doorbracht, maar ook tweemaal voor een tijdje in Nederland opdook, in 1762 en in 1774. Hij verdiende daarbij niet alleen als bouwkundige, maar ook - en vermoedelijk vooral - als topografisch tekenaar de kost.⁴ Wij weten weliswaar dat Blondel ook als praktiserend architect optrad, maar er kan tot dusverre geen enkel gerealiseerd gebouw met zekerheid aan hem worden toegeschreven. Daarentegen moet hij als tekenaar en graveur van fictieve architectuur en bestaande stadsgezichten een zekere faam bezeten hebben; zijn in mezzotint-techniek vervaardigde prenten worden in diverse museale verzamelingen aangetroffen.⁵ Aan de vergroting van die faam moet hij in elk geval zelf met alle macht gewerkt hebben, want enig poeha-gedrag, gepaard aan de neiging om zich belangrijker voor te doen dan hij feitelijk was door zich met allerhande dure titels te tooien, blijkt hem niet vreemd geweest te zijn.

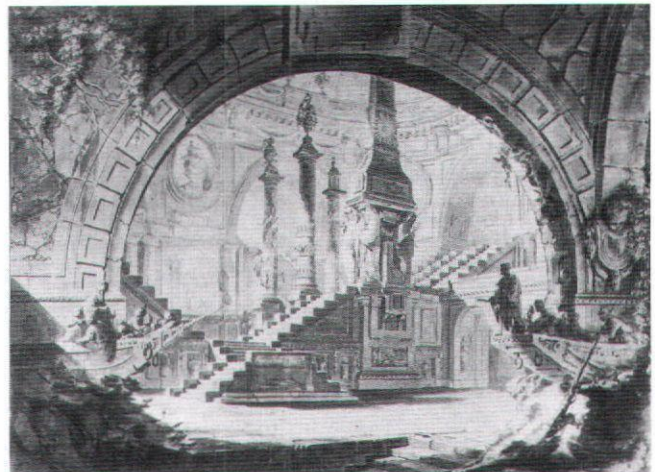
Anders dan zijn vader is hij tot nu toe echter een vrij schimmige figuur gebleven - zo is zelfs zijn sterfjaar nog onbekend - wat mede komt doordat in het verleden nogal wat van zijn werk ten onrechte aan zijn vader en zijn jongere halfbroer Jean-Baptiste is toegeschreven.⁶ Inmiddels is er, verspreid over een reeks van artikelen in Engels- en Franstalige tijd-

schriften, toch de nodige verbrokkelde informatie over hem aan het licht gebracht. Dit rechtvaardigt alles bijeen een eerste monografisch overzicht van zijn levenswandel en werkzaamheden, dat ook voor de Nederlandse architectuurgeschiedenis van belang is.

Verblijf in Frankrijk en Italië

Georges-François Blondel werd eind 1730 geboren in Parijs, waar zijn oorspronkelijk uit Rouen afkomstige vader het jaar tevoren met zijn moeder Marie Anne Garnier gehuwd was, bij wie deze ook nog een dochter kreeg; na haar dood in 1755 zou hij in 1760 hertrouwen met de ruim dertig jaar jongere dochter van een actrice, Marie Madeleine Balletti, die even eerder een affaire met de bekende Italiaanse avonturier Casanova had gehad.⁷ Dit tweede huwelijk resulteerde in een tweede zoon, de genoemde Jean-Baptiste Blondel (1764-1825), die later eveneens architect zou worden.⁸

Zonder twijfel werd Georges-François eerst door zijn vader opgeleid, wiens eerste overgeleverde gebouw uit 1732 stamde⁹ en die in Parijs in 1739 een - vier jaar later door de *Académie d'Architecture* erkende - eigen architectuurschool had gesticht. Later, in 1762, zou Blondel sr. het aan die academie

Afb. 1. Interieur van een antieke tempel. Grijsgewassen pentekening van G.F. Blondel z.j. (St.Petersburg, Hermitage)

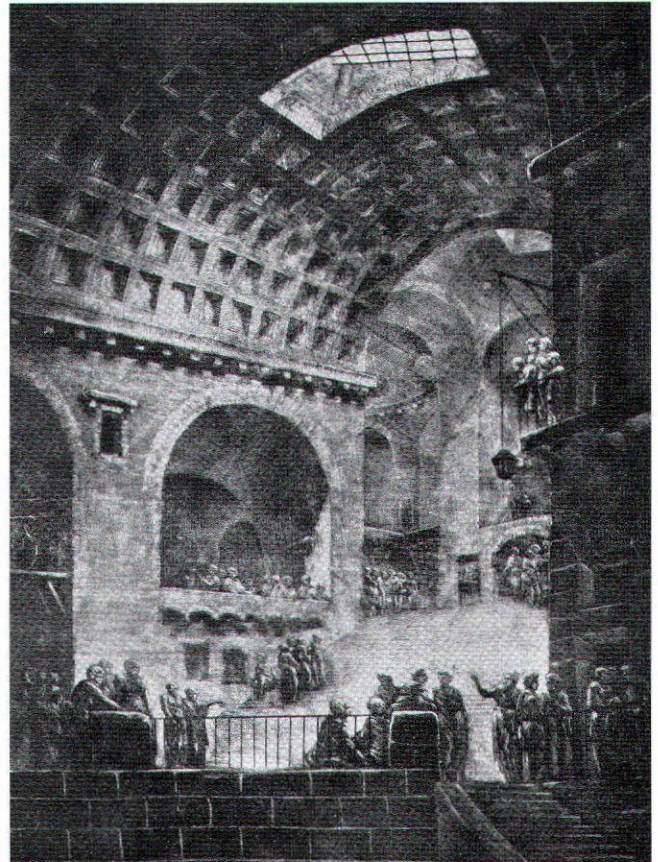
zelf - waarvan hij in 1755 reeds lid geworden was - tot hoogleeraar brengen, waarmee aan zijn eigen school een einde kwam; zijn colleges zouden in 1771-'77 als *Cours d'Architecture* in druk verschijnen.¹⁰

In de jaren voor de promotie van zijn vader tot hoogleraar maakte de jonge Blondel onuitgevoerde ontwerpen voor een *Place royale* en een watertoren als blikvanger in de gezichts-as van de hoofdstedelijke Tuilleries.¹¹ In 1756 vertrok hij naar Rome, waar hij tot 1760 bleef en net als generatiegenoten als Marie-Joseph Peyre l'Ainé (1730-1785)¹² een grote belangstelling aan de dag legde voor de antieke overblijfselen, die in zijn sterk door Charles-Louis Clérisseau (1721-1820) en Giovanni Battista Piranesi (1720-1778) geïnspireerde ontwerpen van imaginaire, Romeins ogende ruïnes zichtbaar vruchten afwierp (afb. 1)¹³; de invloed van Piranesi's *Carceri d'invenzione* op sommige van Blondels tekeningen van gevangenis, is onmiskenbaar (afb. 2 en 3).¹⁴ Daarnaast zijn een aantal Romeinse architectuurweergaves overgeleverd, zoals van de vestibules van de St.Pieter en S.Maria Maggiore (afb. 4), van de trappen in het Vaticaan en de Tempel van Bacchus.¹⁵

Zowel kort voor zijn vertrek naar Italië, als kort na zijn terugkeer in Frankrijk vier jaar later - waar hij bij het tweede huwelijk van zijn vader (in 1760) aanwezig was¹⁶ - moet hij tevens een aantal tekeningen van koninklijke paleizen in en rond Parijs gemaakt hebben: in het Musée Carnavalet zijn er zes van bewaard (vermoedelijk vijf van voor 1756, één van na 1760), te weten twee van Versailles (afb. 5), één van de Tuilleries en drie van het Louvre (afb. 6) - ondermeer van de peristyle en van de grote *cour carré*, de afbraak van de krotten tonend die tot dat moment het binnenplein ontsierden (afb. 7).¹⁷ In de Franse hoofdstad moet hij in 1760 tevens voor korte tijd aan de architectuurschool van zijn vader als assistent - zelf noemt hij er zich professor en lid van de koninklijke academie in Marseille - zijn opgetreden; hij doceerde er alle soorten van tekenen.¹⁸ Dat provençaalse lidmaatschap had hij te danken aan het feit dat hij zich, op weg naar of terug van Rome, in Marseille - al dan niet ten onrechte - bij de academie als architect van de hertog van Bouillon had gepresenteerd.¹⁹

Eerste verblijf in Nederland

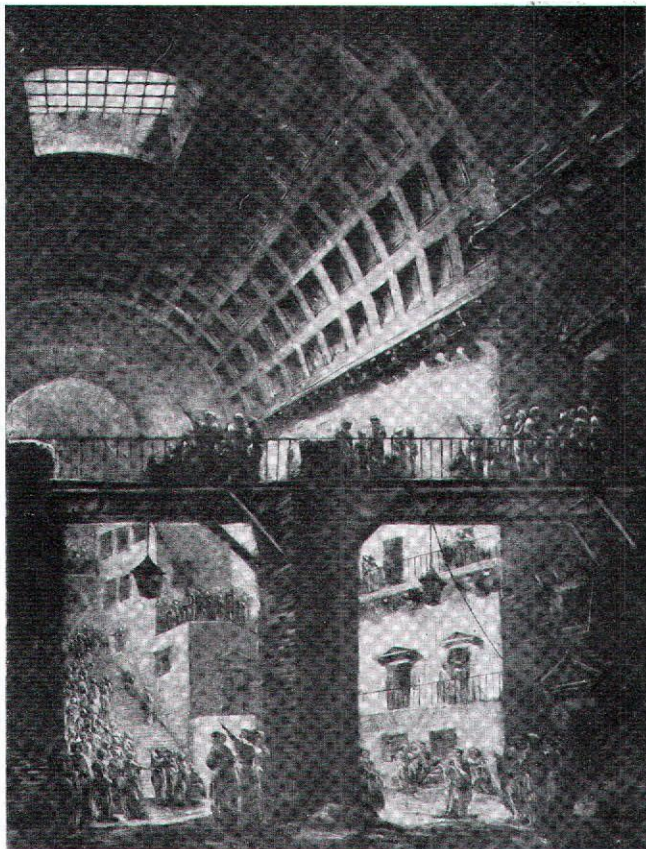
Lang is de jonge Blondel er niet gebleven; in 1762 of 1763 heeft hij zich voor de eerste keer korte tijd in Holland gevestigd, waar hij enige theaterdecors voor de Amsterdamse Stadsschouwburg aan (toen nog) de Keizersgracht fabriceerde; daaronder die voor een zeer barokke 'hofzaal' met veel theatrale zuilen en pompeuze koepel (afb. 8).²⁰ Mogelijk bestond er verband met het feit dat de schouwburg, die in de daaropvolgende jaren een aantal keren inwendig verbouwd werd en op 11 mei 1772 in vlammen op zou gaan²¹ om vervolgens door stadsbouwmeester Jacob Eduard de Witte (1739-1809) aan het Leidseplein in moderne classicistische vormen nieuw opgetrokken te worden²², juist op 4 januari 1763 haar hondervijftwintigjarige bestaan vierde.²³ Ook was Blondel

Afb. 2. Interieur van een gevangenis. Mezzotint van G.F.Blondel z.j. (Wenen, Albertina)

in Amsterdam opnieuw als topografisch tekenaar actief, waarvan een nog bewaarde pentekening van de Dam met Stadhuis en Waag gezien vanaf de Vismarkt getuigt (afb. 9).²⁴ Blondel is vermoedelijk in de kringen van Hollandse kunstliefhebbers geïntroduceerd door de als ietwat frivool bekend staande Franse letterkundige Jean François de Bastide (1724-1798), die in 1774 in Amsterdam de postume uitgave van het laatste werk bezorgde van Blondels vader, *L'homme du monde éclairé par les arts*, waarbij De Bastide in het voorwoord verklaarde dat hem een twintigjarige vriendschap met Blondel senior verbond.²⁵ Van de hand van deze zelfde De Bastide was al in 1766 een door een lofdicht voorafgegangene catalogus verschenen van de toendertijd vermaarde kunstcollectie van de rijke katholieke hout- en wijnhandelaar Gerrit Braamcamp (1699-1771)²⁶, die zijn woonhuis aan de Amsterdamse Herengracht in een soort privé-museum herschapen had.²⁷ In deze na zijn dood geveilde verzameling bevonden zich liefst 77 tekeningen van Georges-François Blondel - daaronder de genoemde van de Dam met Waag en Stadhuis - wat er op wijst dat de oude Braamcamp min of meer als beschermheer van de jeugdige Franse kunstenaar opgetreden is en laatstgenoemde mogelijk door De Bastide bij hem is geïntroduceerd.²⁸ Braamcamp liet voorts in 1767-'70 door meestertim-

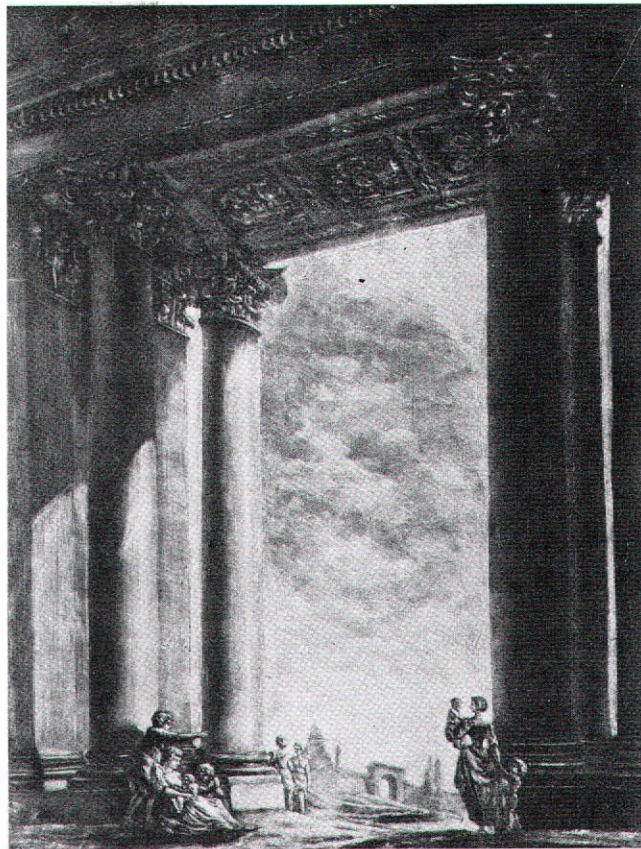

Afb. 3. Interieur van de nieuwe gevangenis in Rome. Mezzotint van G.F. Blondel z.j. (Wenen, Albertina)

merman Johannes Jacobus Luyten (1723-1785)²⁹ het grote logement Het Wapen van Amsterdam aan de Kloveniersburgwal bouwen³⁰, maar dat Blondel hiermee iets van doen heeft gehad lijkt niet waarschijnlijk. Wel moet hij toen - of bij zijn tweede verblijf - in contact gekomen zijn met (de latere stadhouder) Willem V, aan wie hij zijn gezicht van de Tempel van Bacchus in Rome droeg.³¹

Verblijf in Engeland

Blondel moet namelijk al snel naar Londen zijn vertrokken, waar hij in de jaren 1765-'67 regelmatig werk exposeerde bij de *Society of Artists* en de *Free Society*; in 1774 deed hij dat opnieuw.³² Daarbij ging het om zijn eerdere mezzotinten met dramatische, op de antieke overblijfselen van Rome geïnspireerde architectuurfantasieën (zoals de genoemde gevangenis) plus reële voorstellingen van kerken in Rome, dan wel topografische gezichten van de Britse hoofdstad.³³ Bewaard zijn ondermeer tekeningen van Wren's St. Paul's Cathedral (afb. 10) en het interieur van de eveneens door Wren gebouwde St. Stephen's Walbrook (afb. 11) in de Londense City uit de verzameling van Braamcamp, wat erop duidt dat beiden sindsdien contact met elkaar hebben gehouden.³⁴ Ook heeft

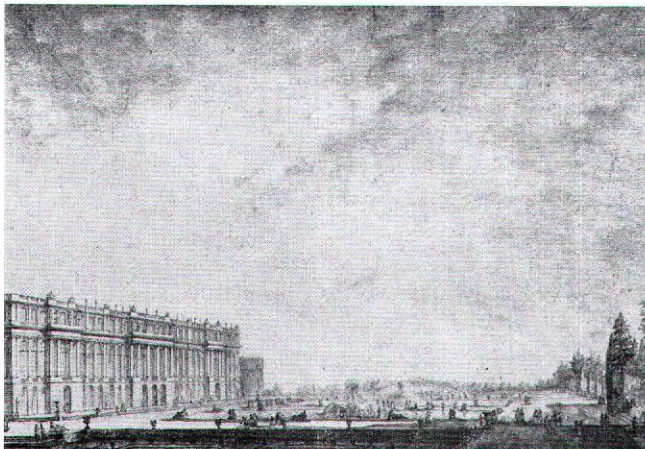
Afb. 4. Vestibule van S. Maria Maggiore in Rome. Mezzotint van G.F. Blondel z.j. (Wenen, Albertina)

Blondel zich in zijn Londense jaren tenminste eenmaal aan een portret gewaagd.³⁵

Of hij ook gedurende deze hele periode in Engeland is gebleven, is niet zeker; in elk geval organiseerde hij in 1772, toen woonachtig nabij Covent Garden, een tentoonstelling aan huis van een hele reeks van prenten van bekende bouwwerken uit Italië, Frankrijk en de Nederlanden, alsmede van eigen architectonische ontwerpen van zeer uiteenlopende aard, van mechanische klok en gevangenis tot badhuis en landhuis.³⁶ Bij die gelegenheid omschreef hij zich in het voorwoord van de door hemzelf vervaardigde catalogus ietwat hoogdravend (en deels onterecht) als hoogleraar, lid van de academies in Parijs, Rome, Florence en Marseille, alsmede als architect van de kunstminnende prins Karel Alexander van Lorreinen (1712-1780), de jongere broer van wijlen keizer Frans Stephanus en van 1744 tot zijn dood voor Oostenrijk gouverneur van de Zuidelijke Nederlanden.³⁷ Blondel leed niet aan valse bescheidenheid, zoals zijn inleiding bij de catalogus, die vijfenvijftig werken beschreef, duidelijk maakt - het waarheidsgehalte ervan is voorsnog niet toetsbaar:

The Essays in Architecture of which this Exhibition consists, compose a collection of the different designs and schemes that

Afb. 5. Tuinzijde van Versailles. Roodkrijttekening van G.F. Blondel z.j. (Parijs, Musée Carnavalet)

the princes and nobles of France, as well as those of other countries, ordered the Exhibitor to execute. All these designs are made with the necessary illustrations, that is to say, plan, section, and elevation; the greatest of which are between four and six feet large of different kinds, executed with the pen, and shaded with indian ink; with the explanations which are here added, the spectator or artist will have little difficulty in comprehending the constructions of the different plans.

It has been the sole study and care of the Exhibitor for a number of years to complete this Collection, and to make it perfect in all kinds of ornamental and useful Architecture, as well as to facilitate the study, and render it of easy access to the scholar, as to procure the suffrages of connoisseurs and artists; together with the works he proposes to exhibit, he will likewise expose many pieces of Perspective and Ruins of Rome, executed in different manners.³⁸

Genoemd werden vervolgens door Blondel met naam en toenaam ondermeer een ontwerp van een theater annex danszaal en koffiehuis, te bouwen achter Carlisle House nabij Westminster Bridge; van een waterklok die Groot-Brittannië en koning George III symboliseerde; van een balzaal voor Karel van Lorreinen in Brussel, in opdracht van de stadsarchitect door Blondel ontworpen³⁹; van een balzaal voor de Spaanse ambassadeur om het huwelijk van de Franse dauphin - de latere koning Lodewijk XVI - in 1770 te vieren; en een project voor vuurwerk, "which will be executed at Marybone by the Sieur Torré, Artificer to the King of France, the ensuing summer, he being engaged by the managers of Marybone-Gardens for that purpose" - een vuurspuwend festijn vol "new and uncommon manoeuvres in fire" dat op 7 juni 1772 culmineerde in een 'Mount Etna with Cyclops', mogelijk eveneens naar Blondels ontwerp.⁴⁰

Doel van deze grote tentoonstelling zou mede geweest zijn om uit te testen in hoeverre er vraag bestond naar een nieuwe serie gravures van alle openbare gebouwen en monumenten in de City van Londen. Blondel lanceerde bij deze gelegenheid tevens zijn plan voor de oprichting van een architectuur-

school in de geest van zijn vader, met cursussen bouwkunde, perspectief en ontwerpen voor timmerlieden en andere handwerkslui.⁴¹ Ook dit project liep uiteindelijk echter op niets uit. Nog voor de jaarwisseling van 1773 is hij vervolgens naar Amsterdam terugverhuisd.⁴²

Werkzaamheden in Stowe

Of Blondel in al die jaren in den vreemde behalve veel getekend ook iets blijvends gebouwd heeft, valt moeilijk met zekerheid te achterhalen.⁴³ Vrijwel zeker is wel dat hij op een of andere wijze betrokken raakte bij het voornemen van de zwager van de bekende Britse staatsman William Pitt, Richard Grenville (1711-1779), Earl of Temple⁴⁴, om zijn oorspronkelijk uit de jaren rond 1680 stammende en sindsdien voortdurend verbouwde landhuis in Stowe in Buckinghamshire, sinds 1749 in zijn bezit, verder te vergroten.⁴⁵ Onder de reeks architecten die daarvoor plannen maakten bevond zich naast de Italiaan Giovanni Battista Borra (1712-1786) en de bekende Robert Adam (1728-1792) ook Blondel, die Grenville al rond 1765 moet hebben leren kennen, omdat de tekenaar in dat jaar een mezzotint aan hem opdroeg.⁴⁶ Geen van deze experts wist evenwel de opdracht binnen te slepen, uiteindelijk ontwierp en verbouwde Lord Temple, in samenwerking met de aan hem geparenteerde amateur-architect Thomas Pitt of Camelford (1737-1793), zijn buitenhuis tussen 1770 en 1777 zelf.⁴⁷

De schaarse correspondentie en andere archivalia - vol hiaten - lijken desalniettemin aannemelijk te maken dat Blondel, vóór zijn wederkomst naar Nederland op het laatst van 1773, twee ontwerptekeningen voor een grondige face-lift van het landhuis vervaardigde, alsmede voor diverse binnenruimtes als salon, balzaal en muziekkamer. Daarnaast voor een mausoleum voor Lord Grenville, een cascade in de vorm van een Neptunustempel, en een zogeheten *Palais des Dames*, alle bestemd voor het bij Stowe behorende landschapspark, dat dankzij de enorme collectie follies reeds in deze jaren (inter)nationale faam genoot.⁴⁸ Geen van Blondels ontwerpen werd dan, als deze aanname klopt, evenwel uitgevoerd, van de nog aanwezige imposante rotondevormige salon - een ova-

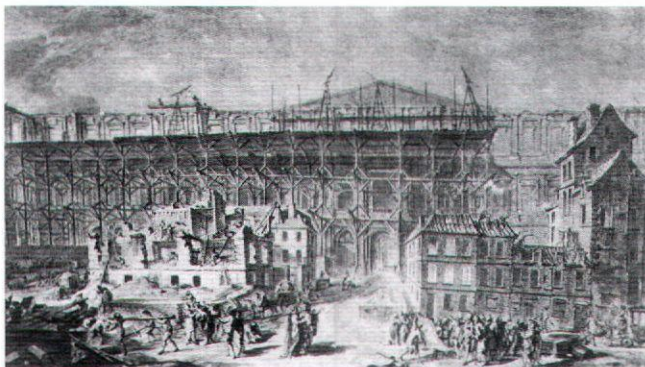
Afb. 6. Peristyle van het Louvre in Parijs. Roodkrijttekening van G.F. Blondel, 1761 (Parijs, Musée Carnavalet)

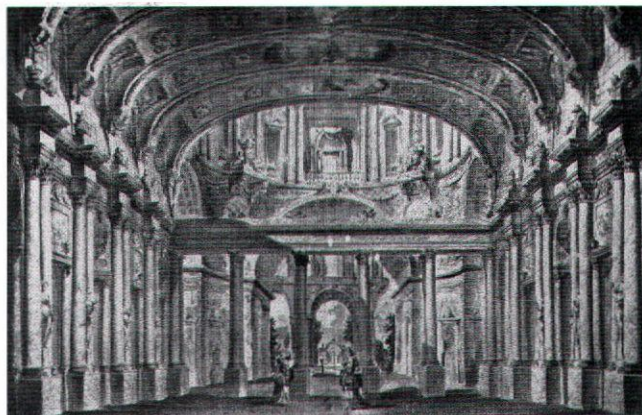
le Pantheonachtige ruimte met een krans van zuilen en een cassettengedekte koepel (afb. 12) - mogelijk afgezien.⁴⁹ Enige ongesignde tekeningen, die mogelijk aan Blondel toe te schrijven zijn,⁵⁰ tonen ons een nieuwe zuidgevel van het landhuis, twee mausolea en dat damespaleis. Bij het ene mausoleumproject gaat het om een soort van toren, met een kubus als basis voor twee als rondtempels met een krans van vrijstaande zuilen vormgegeven cylinders boven op elkaar (afb. 13), in de hoofdopzet enigszins herinnerend aan de bekende Romeinse graftoren van Glanum bij St.Rémy in de Provence.⁵¹ Het andere mausoleumontwerp is een op Palladio's Villa Rotonda terug te voeren bouwsel, bestaande uit een door koepel bekroonde kubus met tegen de zijden daarvan vier identieke portico's, elk van vier Ionische zuilen onder fronton (afb. 14). Het herinnert tevens aan een verwant bouwsel van John Vanbrugh, de *Temple of the Four Winds* uit 1724 in het park van Castle Howard in Yorkshire. Beide ontwerpen van Blondel waren waarschijnlijk bestemd voor de jongere broer van Lord Temple, de niet bijzonder succesvolle Engelse staatsman - want medeveroorzaker van het uitbreken van de Amerikaanse Revolutie - George Grenville (1712-1770), wiens naam op de kubusvormige sokkel van het torenontwerp boven de ingang te lezen valt.⁵²

Het *Palais des Dames* - vermoedelijk bedoeld ter vervanging van de nog steeds bestaende Queen's Temple (1744-'48), die uiteindelijk in de jaren zeventig door Grenville sterk verbouwd zou worden - moest op een in rustica uitgevoerde onderverdieping een overdekte zuilengalerij in antis krijgen (afb. 15),⁵³ terwijl het landhuis zelf blijkens de bewuste perspectief-tekening van een imposante nieuwe zuidgevel in neopalladiaanse trant zou worden voorzien (afb. 16). Niet alleen treffen wij hier in het midden opnieuw een *porticus in antis* aan - een idee dat hij moet hebben ontleend aan een eerder ontwerp van Borra, die zich daarvoor mogelijk door de grote tempel van Baalbek had laten inspireren⁵⁴ - maar ook hebben de beide zijpaviljoens aan de uiteinden van de gevel nu als middenrisaliet elk een heuse tempelportico van zes Korinthische zuilen gekregen, welke bij Borra nog ontbrak.⁵⁵ Het formaat van het totaal ging alles wat Nederland op dat moment te bieden had verre te boven.

Net zo min als alle andere voorstellen van Blondel werd het

Afb. 7. Afbraak van de krotten op de binnenplaats van het Louvre in Parijs. Pentekening van G.F. Blondel, ca.1755 (Parijs, Musée Carnavalet)

Afb. 8. Theaterdecor voor de Stadsschouwburg te Amsterdam. Pentekening van G.F. Blondel, 1763

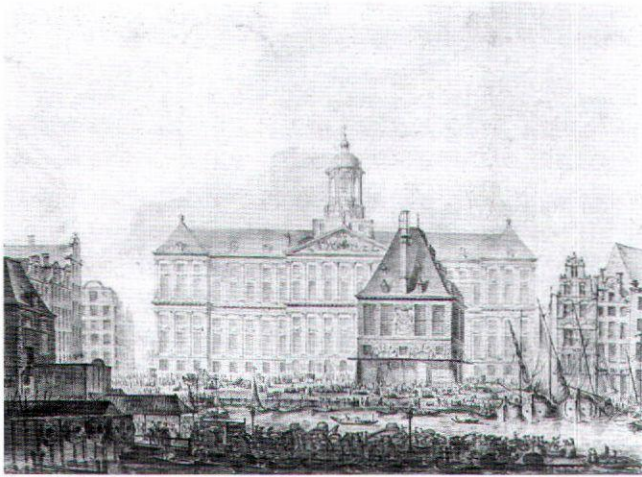
ontwerp uitgevoerd, en naar zijn mening kennelijk ook niet fatsoenlijk betaald, want op 25 januari 1774 zag de misbruikte architect zich genoopt om vanuit Amsterdam de *Surveyor General to the King's Works*, de bekende architect William Chambers (1723-1796)⁵⁶, te verzoeken te zijner gunste te interveniëren, mopperend dat het zeer onaangenaam was om te moeten werken voor Grenville, "qui me paye que d'ingratitude".⁵⁷ Maar mogelijk was die beschuldiging toch wat overtrokken, aangezien de bouwheer noch als slordig boekhouder, noch als ongenereus bekend stond⁵⁸ - en omgekeerd Blondel enige gewichtigdoenerij niet vreemd was.

De Groningse Stadhuisprijsvraag

Hoe dan ook: was het mogelijk mede om die reden dat Blondel na een klein decennium Engeland verlaten had en opnieuw in de Republiek neergestreken was? Daar bleek zich namelijk al heel snel een nieuwe kans voor te doen om aan de weg te timmeren, namelijk de stadhuisprijsvraag voor Groningen.⁵⁹ De bouwvalligheid van het bestaande stadhuis, een onoverzichtelijk conglomeraat van deels tot de Middeleeuwen teruggaande bouwsels, had de stadsregering in 1770 tot de conclusie doen komen dat complete nieuwbouw geboden was.⁶⁰ Na raadpleging van de bekende zoöloog en medicus Petrus Camper (1722-1789)⁶¹, van 1763 tot 1773 hoogleraar in Groningen, daarvoor te Franeker en Amsterdam, een man met een brede wetenschappelijke en culturele belangstelling,⁶² werd in september 1774 een prijsvraag voor een ontwerp uitgeschreven, waarvoor de sluitingstermijn op 1 februari 1775 was gesteld.⁶³ Zowel op de prijsvraagvoorwaarden als op de prijstoekenning zou Camper daarbij grote invloed uitoefenen.

Tot de meest opvallende punten in het namelijk grotendeels door Camper opgestelde programma behoorde de eis dat het nieuwe stadhuis aan de ingangszijde van een grote peristyle met zuilen van de Ionische of Composiete orde diende te worden voorzien: een volstreekte noviteit voor Nederland, die symbool zou staan voor de door Camper gepropageerde zuivering van de bouwkunst in meer klassieke richting die thans

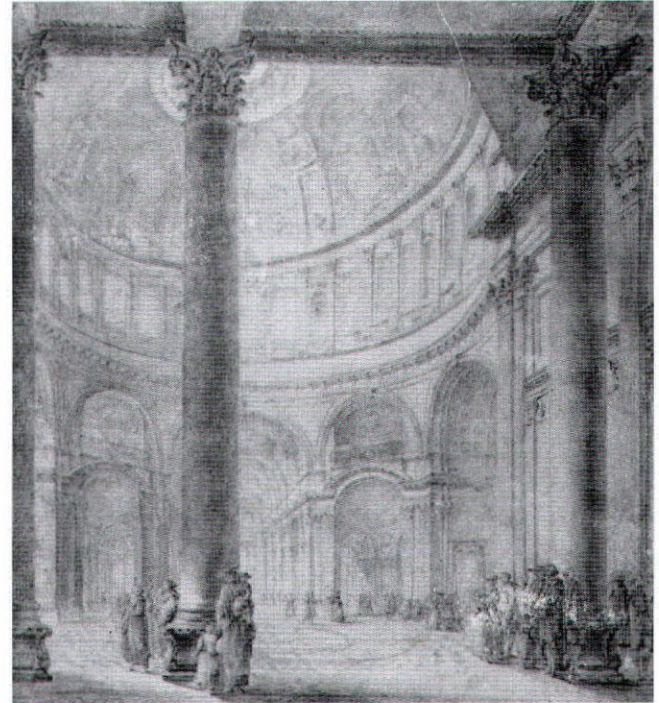

Afb. 9. Dam met Stadhuis en Waag te Amsterdam. Pentekening van G.F. Blondel, ca.1763. (Amsterdam, Gemeentearchief, coll. Van Eeghen)

als de aanzet tot het neoclassicisme bekend is komen te staan, een zuivering die het vermeende architectonische normenverval keren en de vaderlandse bouwkunst zo meer aansluiting bij de nieuwste internationale mode bezorgen moest. De zogeheten Nieuwe Zwier van het rococo, dat met zijn krullen en andere uitbundige versierselen in het tweede en derde kwart van de achttiende eeuw had gedomineerd, moest zo wijken voor een Edele Eenvoud die aan een terugkeer naar de antieke - met name de pasontdekte Helleense - bronnen van de 'ware architectuur' werd gekoppeld en internationaal als *The Greek Revival* de geschiedenis in zou gaan.⁶⁴ De vrijstaande zuilenportiek, die in het prijsvraagprogramma voorgeschreven werd, stond daarvoor symbool. De hier in Groningen verlangde zou de bescheiden opmaat vormen voor een korte reeks van dergelijke portico's die in de komende twintig jaar werd gerealiseerd, te weten bij het Rechthuis van Westzaan (1781-'83, J.S.Creutz)⁶⁵, het Rechthuis van Westkapelle (1783, C. Kayser)⁶⁶, het St.Jacobsgasthuis in Schiedam (1786-'89, G. Giudici)⁶⁷, alsmede drie gebouwen in Haarlem: het Teylershofje, (1785-'87, L. Viervant)⁶⁸, Paviljoen Welgelegen (in twee verdiepingen - 1786-'89, M. Triquetti en J.B. Dubois)⁶⁹, en de villa Eindhoven (1793-'94, P.E. Duyvené).⁷⁰ Daaraan zou men dan nog de met halfzuilen en fronton getooid gevel van Felix Meritis (1787-'89, J.O. Husly) aan de Amsterdamse Keizersgracht kunnen toevoegen.⁷¹

Alleen zou de Groningse portico uiteindelijk niet de reeks beginnen, maar afsluiten, omdat het winnende ontwerp van de Amsterdamse particuliere bouwmeester Jacob Otten Husly (1738-1796)⁷² - ook elders in deze jaren meermalen winnaar van architectuurprijsvragen⁷³ - door allerlei financiële problemen en politieke verwickelingen, pas tussen 1802 en 1810 in sterk gewijzigde, nog verder vereenvoudigde vorm werd gerealiseerd (afb. 17). Zelfs Husly had, blijkens zijn winnende inzending met een overdaad aan sculpturen, van de verlangde soberheid nog niet voldoende begrepen, maar zijn project bevatte wel de zo nadrukkelijk verlangde zuilenportiek. Daarmee behoorde dit tot een kleine minderheid onder de

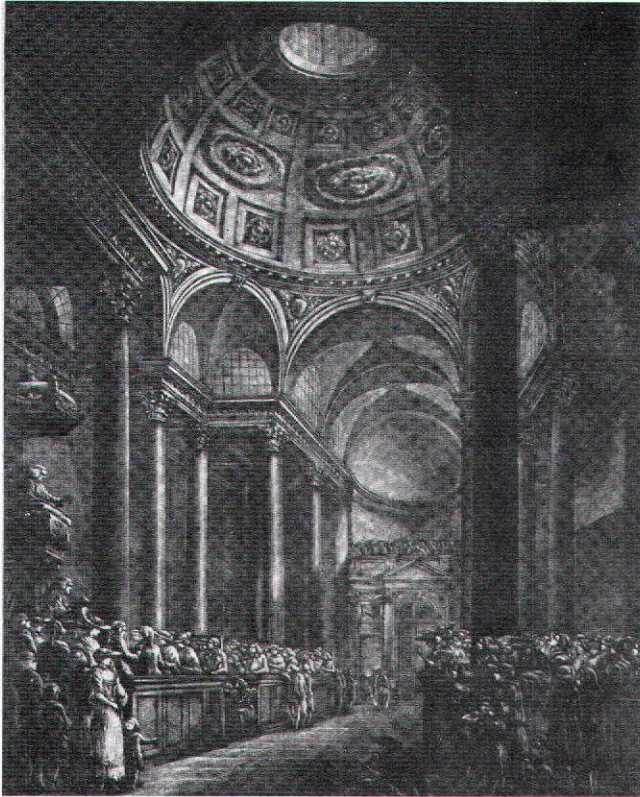
Afb. 10. Interieur van St.Paul's Cathedral in Londen. Tekening van G.F. Blondel, 1764 (Londen, Courtauld Institute of Art)

achtendertig inzendingen, waarvan de meeste vervaardigers als eenvoudige ambachtslieden of amateurs kennelijk niet wisten wat met een 'peristyle' werd bedoeld, en dientengevolge met een klein portiekje ter hoogte van één verdieping en ter breedte van één venstertravee aan kwamen zetten, dan wel zelfs dat achterwege lieten - of nog veel erger, zoals bij de in zijn ornamentiek geen enkele maat houdende en in zijn eerder op bordeelhouders dan op burgemeesters toegesneden wulpse sculpturen bijna pornografische inzending (afb. 18) van de onbekende timmerman Jannes Ligtenbergh (1733-1796), zich noemende 'In de Eertûra Mester te Zwol': reeds de spelling doet terecht het ergste inzake zijn vakkundigheid in de klassieken vermoeden.⁷⁴

De inzendingen voor de Groningse prijsvraag, waarvan er zeventien - vijf bekroonde en twaalf afgewezen - in het stadsarchief bewaard zijn gebleven, illustreren daarmee mooi de kloof tussen het gros van de praktische bouwkundigen en een kleine elite van kennelijk meer theoretisch geschoolde bouwmeesters die op dat moment was gaan ontstaan. Alleen De Witte, Giudici, het Haagse duo Johannes van Noort en Jacobus Berkman, de Amsterdamse stucadoor Peter Schauer, de stadhoudelijk secretaris C.H. Horst⁷⁵, alsmede min of meer Creutz, dienden, voorzover na te gaan, naast Husly projecten in, die aan die basiseis van een portiek voldeden - De Witte overigens pas vermoedelijk in tweede instantie, voor een variant.⁷⁶

Tot de deelnemers blijkt ook Blondel te horen, die op grond van zijn Engelse expertise tot de serieuze kanshebbers had moeten behoren - wat uiteindelijk overigens blijkt tegen te val-

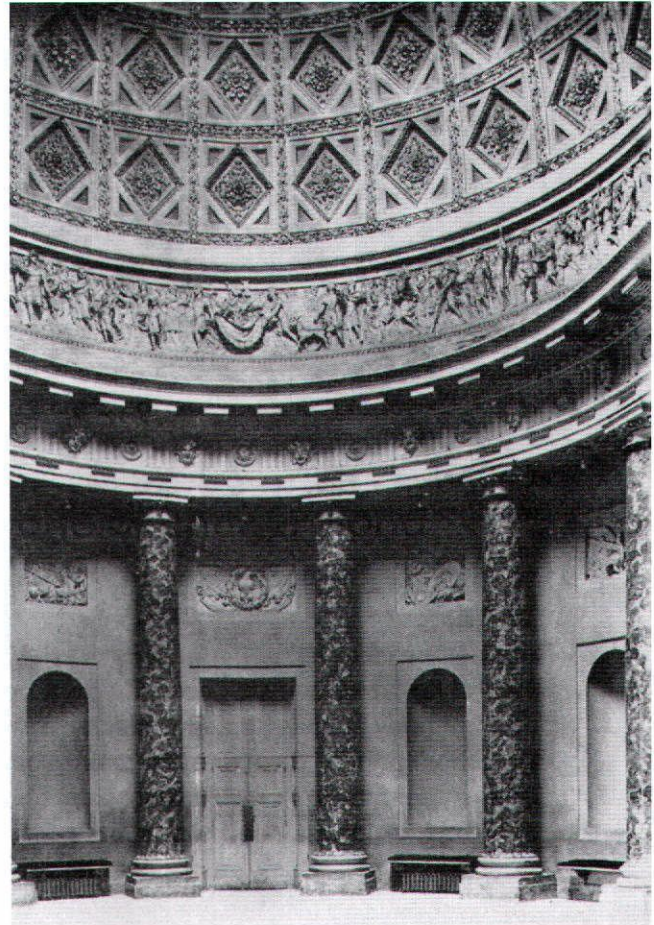

Afb. 11. Interieur van St. Stephen's Walbrook in Londen. Mezzotint van G.F. Blondel z.j. (Londen, British Museum)

len. Blijkens ondermeer zijn zojuist besproken ontwerpen voor Stowe was hij op de hoogte van de nieuwste internationale neoclassicistische normen en wist hij in elk geval wat een zuilenperistyle was. Want juist in Groot-Brittannië kon deze stijl met het reeds gedurende vrijwel de hele achttiende eeuw dominante neopalladianisme teruggrijpen op een oudere traditie, en het was niet toevallig ook vermoedelijk de Britse bouwkunst geweest die Camper tot het stellen van de bewuste programeis had geïnspireerd. De Groningse geleerde had in 1748-'49 een langdurig bezoek (in 1752 herhaald) aan Engeland gebracht⁷⁷, waarbij hij zonder twijfel met menig landhuis en stadhuis met een zuilenportiek is geconfronteerd.⁷⁸ Daartoe valt in zekere zin ook het door George Dance the Elder (1695-1768) ontworpen Mansion House (1739-'53) - de ambtswoning van de *Lord Mayor* - in Londen te rekenen, dat dus juist in de jaren van Campers verblijf in de Engelse hoofdstad zijn voltooiing naderde. Het bestond net als later het Groningse Stadhuis uit een compact, bijna kubusvormig bouwblok, waarvan de gesloten contour van de eveneens door colossale pilasters gelede buitengevels slechts door een peristyle (hier evenwel met zes zuilen) aan de voorgevel werd doorbroken.⁷⁹

De deelname van Blondel

Blondel had de opgave dus aan moeten kunnen en hij heeft, als was het om op zeker te spelen, zelfs liefst drie ontwerpen

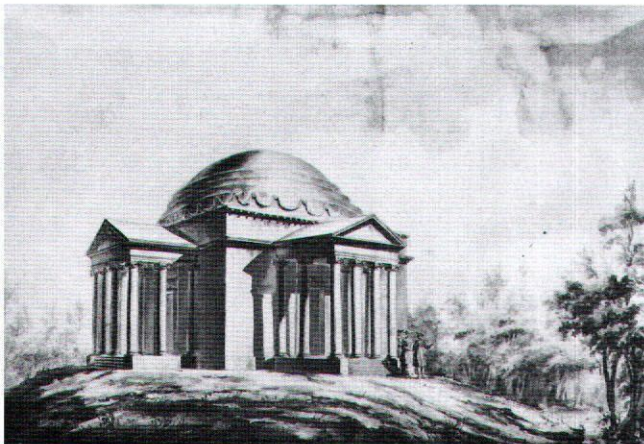
Afb. 12. Rotunda Hall in Stowe House.

ingediend, die helaas geen van alle bewaard zijn gebleven. Hij zat ongetwijfeld enigszins om werk verlegen, en heeft blijkens dat drietal inzendingen de geboden gelegenheid met beide handen aangegrepen: hij is, voor zover bekend, de enige die in meervoud heeft meegedaan.

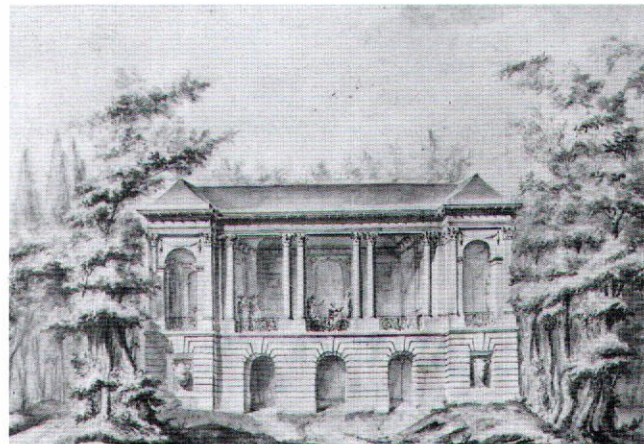

Afb. 13. Ontwerp voor een Mausoleum te Stowe. Tekening van G.F. Blondel z.j. (Morgan-Grenville Collection)

Afb. 14. Ontwerp voor een Mausoleum te Stowe. Tekening van G.F. Blondel z.j. (Morgan-Grenville Collection)

Afb. 15. Ontwerp voor een Ladies Temple te Stowe. Tekening van G.F. Blondel z.j. (Morgan-Grenville Collection)

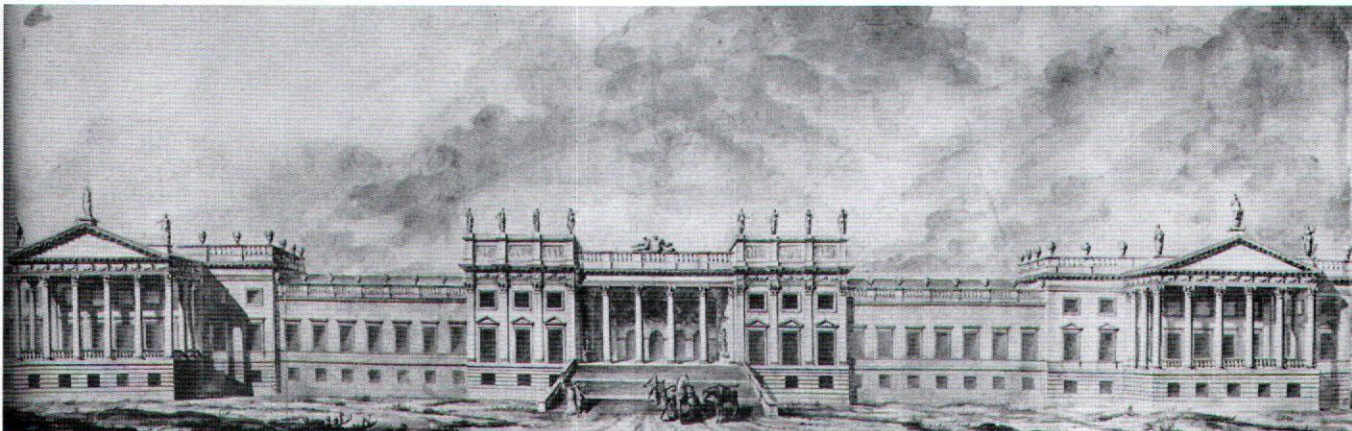
Conform de prijsvraagvoorschriften waren zijn ontwerpen anoniem ingestuurd, en slechts respectievelijk 'F', 'G' en 'No.37' gemerkt; pas nadat de jury – dat wil zeggen hoofdzakelijk Camper – haar oordeel had geveld en daarvoor op 22 maart 1775 door burgemeesters de instemming van de stedelijke raad was verkregen⁸⁰, zou hij zich als de maker bekend geven.⁸¹ Blondel heeft ze door drie verschillende bekenden laten opsturen, plan F door de boekhouder van een zekere mr. Hop, Pautouin genaamd, plan G door de boekverkoper Chaudion, en plan no.37 door een zekere Thibeault, zoals bleek, toen Blondel na afloop van de prijsvraag de Groningse stadssecretaris Paulus Laman (1733-1788)⁸² om retournering verzocht.⁸³ Blondel blijkt op dat moment in Amsterdam woonachtig nabij de Utrechtse Poort⁸⁴; als zijn tekeningen, “na de Italiaansche smaak geformeert”,⁸⁵ op 15 mei 1775, nadat vijf dagen eerder opnieuw een verzoek dienaangaande was gedaan,⁸⁶ via De Lemmer teruggezonden worden, geschiedt dat echter naar Mr. Bertazelle, tabaksfabrikant in de Warmoesstraat in Amsterdam.⁸⁷ Project F bestond uit vijf bladen, te weten drie plattegronden en twee opstandtekeningen; project G uit vier, namelijk twee plattegronden, de opstandte-

keningen en doorsneden; en het derde plan eveneens uit vier.⁸⁸ Veel meer valt er niet over te achterhalen.

Voor het feit dat hij zijn drie ontwerpen langs drie verschillende wegen aan het Groningse stadsbestuur had doen toekomen, zou Blondel in zijn eerste brief van 6 april ook een verklaring geven, toen hij de bouwplannen aan Laman terugvroeg:

J'ai pris, Monsieur, la peine de faire trois Programez, pour ma satisfaction étant persuadé que tous Architecte qui veut passer a l'Execution dois produire son travail de differentes manieres, et offrir les Modelles de chacun de ces Plantz, étant persuadés que tous homme qui veut passer a l'Execution seu se rendre compte d'un modelle dois être en fait pour l'Execution, en outre cela donne l'Eclaircissement juste aux personnes qui ordonnent come pour le Devis quant aux pris juste Etant impossible de juger sur un seul morceau de Papier de la beauté du dessein et de l'execution du Batiment.

J'espere, Monsieur, que Messieurs, auront assez de bontés pour agréer un de mes Plants leur Lumieres étant trop étendiez, et j'osse dire qu'ils ne peuvent m'oter le zelle et le

Afb. 16. Ontwerp voor de zuidfaçade van Stowe House. Tekening van G.F. Blondel z.j. (Morgan-Grenville Collection)

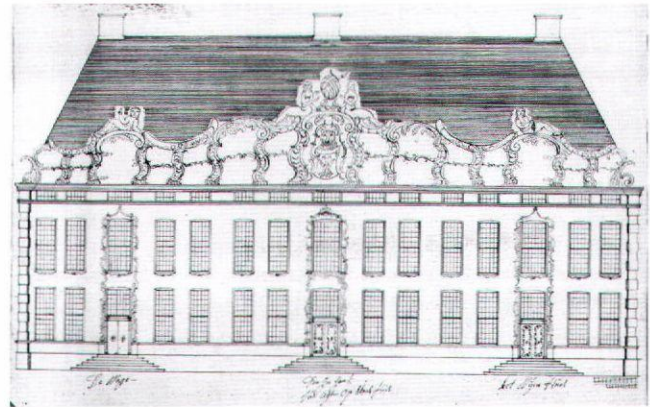
*fond du travail, ce qui seroit plus clair a voir si ils me laisse la satisfaction d'en venir a l'Execution des 3 Modelles, pour lors ils seront persuadez positivement de la force de mon Execution qui est produite pas les Etudes que j'ai détaillé, et que je desire ardemment avoir l'honneur de leur faire voir.*⁸⁹

Blondel, die net in de *Gazette de La Haye* had gelezen dat de burgemeesters de maker van de bedoelde drie plannen verzocht had zich bekend te maken⁹⁰, greep een en ander tevens aan om de hoop uit te spreken dat zij de goedheid zouden hebben om een van de zijne aan een nader onderzoek te onderwerpen. Bij die gelegenheid had hij burgemeesters ook meteen, zonder twijfel ter aanbeveling van zijn eigen persoon voor de stadhuisbouw, zijn twintigjarige werkervaring als bouwkundige uit de doeken gedaan, en dat levert ons een hele reeks van tot nu toe grotendeels onbekende claims op architectonische prestaties van Blondel op, waarvan de houdbaarheid evenwel moeilijk meer te achterhalen valt.⁹¹

Blondel stelt de afgelopen jaren van vele markten thuis geweest te zijn: niet alleen in Engeland en Frankrijk, ook in de Oostenrijkse Nederlanden zou hij actief zijn geweest. Zo maakt onze bouwmeester allereerst als zijn creatie melding van een bouwwerk van 400 voet lengte voor Lord Temple in Londen, waarmee vermoedelijk het in 1908 gesloopte Buckingham House aan Pall Mall is bedoeld⁹². Vervolgens spreekt hij van werk voor de keizer ('S.M.R.') in Brussel, en in Mariemont.⁹³ Dat 'keizer' moet daarbij uiteraard niet al te letterlijk worden opgevat; bedoeld is hier ongetwijfeld zijn gouverneur-generaal, de al genoemde prins Karel van Lorreinen.⁹⁴ Helaas specificceert Blondel dit niet nader, maar hij zal wel mede op de reeds in zijn Engelse tentoonstellingscatalogus van 1772 ter sprake gebrachte balzaal bedoelen, die vermoedelijk in het belangrijkste bouwwerk gezocht moet worden dat prins Karel ons heeft nagelaten, zijn Brusselse stadspaleis dat tussen 1757 en 1780 in een strenge postbarokke classicistische bouwtrant naar ontwerp van de uit Brugge afkomstige hofarchitect Jean Faulte (1726-1766) verrees.⁹⁵ Aan Franse activiteiten noemde Blondel in zijn verkapte sollicitatiebrief allereerst het nieuwe westportaal van de kathedraal van Metz, dat tussen 1764 en 1768 in de vorm van een classicistische triomfboog met gekoppelde Dorische zuilenparen onder segmentboogvormig fronton was opgetrokken: een werk van zijn vader Jacques-François, dat in 1898 in het kader van een purificerende restauratie door een neogothisch exemplaar was vervangen.⁹⁶ Als de claim van de zoon juist is, betekent dat dus dat hij na zijn eerste Nederlandse periode rond 1762-'63 weer even naar Frankrijk moet zijn teruggekeerd, alvorens naar Londen te vertrekken waar hij als verhaald in 1765 met het tentoonstellen van zijn topografische tekeningen begon. Maar of zijn claim juist is, valt tot dusverre niet vast te stellen: in de literatuur over de activiteiten van Jacques-François Blondel in Metz wordt nergens gewag gemaakt van zijn zoon - niet met betrekking tot het portaal van de kathedraal, en niet met betrekking tot Blondels projecten voor andere gebouwen-ensembles daar ter stede uit deze jaren.⁹⁷

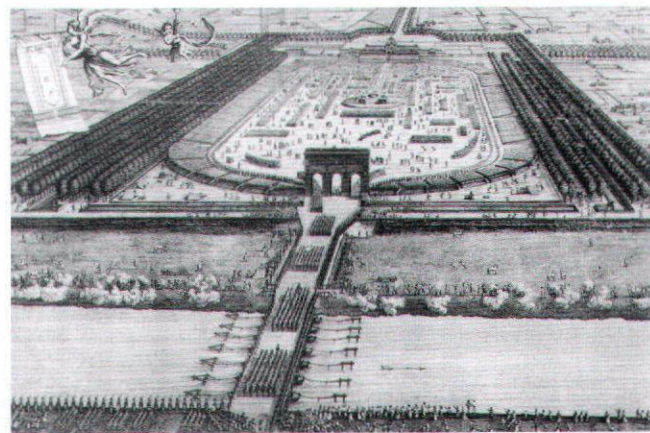

Afb. 17. Grote Markt met Stadhuis in Groningen (foto RDMZ Zeist, 1971)

Afb. 18. Prijsvraagontwerp voor het Stadhuis van Groningen. Tekening achtergevel van J. Ligtenbergh, 1775 (Groninger Archieven 542, foto Index Bouwkunst)

Behalve de kathedraal in Metz beroemt Blondel jr. zich ook op bezigheden voor de heer Bouret d'Arnoncourt in Parijs⁹⁸, alsmede, als "Architectue de la Cour", op werk in Versailles

Afb. 19. Champs de Mars te Parijs tijdens het Fête de la Fédération, 1790

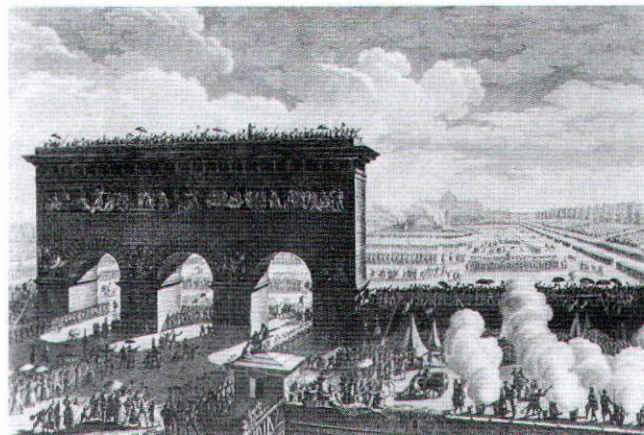
aan diverse kazernes voor de lijfwacht.⁹⁹ Hij was, zo vergat hij voorts niet te vermelden, lid van diverse academies, *filz de Blondel Professeur Royal, et Premier Architect du Roy*. En hij had, zo schreef hij tenslotte, gedurende twaalf jaar een opleiding in Rome gevolgd (wat aangaande tijdsduur dus schromelijk overtrokken was, en opnieuw de indruk bevestigt dat Blondel zich altijd wat gewichtiger placht voor te doen), waarvan hij burgemeesters als buit zijn collectie met wel meer dan honderdvijftig tekeningen van vijf en acht voet lengte, vervaardigd naar de mooiste voorbeelden uit Italië, kon tonen¹⁰⁰; het waren er intussen kennelijk al drie maal zoveel als hij drie jaar eerder in Londen tentoongesteld had. En daar waren ze ook nog maar tussen vier en zes voet groot geweest.

Het oordeel van Camper

Men was in Groningen evenwel van Blondels kunnen kennelijk niet erg onder de indruk, en toen hij zich een maand later wegens gebrek aan reactie met veel omhaal van woorden - "de ijver waarmee ik heb gewerkt verdient overigens dat ik met een beslissing van de zijde van de burgemeesters wordt vereerd" - opnieuw meldde en daarbij nog terloops informeerde of er van zijn ontwerpen echt geen eentje een prijs waard was, kreeg hij deze per kerende post gewoon retour.¹⁰¹ Wist Camper, die na binnenkomst van alle tekeningen een eerste pre-advies opstelde en mede daarmee een zwaar stempeel op de uitslag van de prijsvraag drukte, via zijn vele Amsterdamse contacten bovendien misschien dat hij een beetje met een opsnijder van doen had?¹⁰²

Project G had daarbij nog de meeste aandacht van de hoogleeraar in ruste getrokken; hij maakte er althans melding van in dat eerste pre-advies. Het gebouw, blijkens zijn rapport door de ontwerper op f350.000 begroot en in een kleine drie jaar te bouwen, bezat als opvallende 'Italiaanse' karaktertrek een omlopende balustrade aan de voet van het dak, en een met fronton bekroonde ingangspartij. Camper was in eerste instantie ook vrij lovend: "Een architect van geest, uytneemend om binnen appartementen te vercierren". Echter ook niet meer dan dat: "De ingang is met 5 deuren, en dus zeer klein, het frontispice is fraai, maar het bovenste te zwaar. De balustrade buytenom het dak, op de kroonlyst is wel fraai, maar te kostbaar. Ook is alles op de binnenplaats veel te kostbaar". Kortom: van de artistiek gewenste Edele Eenvoud en de financieel noodzakelijke edele zuinigheid was geen sprake. Campers slotoordeel: "Verdient myns oordeel geene attentie" - en daarmee deed het in de verdere selectierondes niet meer mee.¹⁰³

Toch was dat nog altijd beter dan het oordeel dat vermoedelijk Blondels ontwerp F ten deel viel. Camper rept in zijn rapport namelijk ook nog van een project F van een zekere Tibaut, waarvan het op grond daarvan - de inzendingen waren immers anonym - aannemelijk is dat daarmee het project F van Blondel en met deze Tibaut Blondels boven al genoemde handlanger Thibeault is bedoeld, ook al was van Blondels projecten een ander door Thibeault, en F door een zekere Pautouin opgestuurd.¹⁰⁴

Afb. 20. Triomfboog op het Champs de Mars te Parijs, 1790

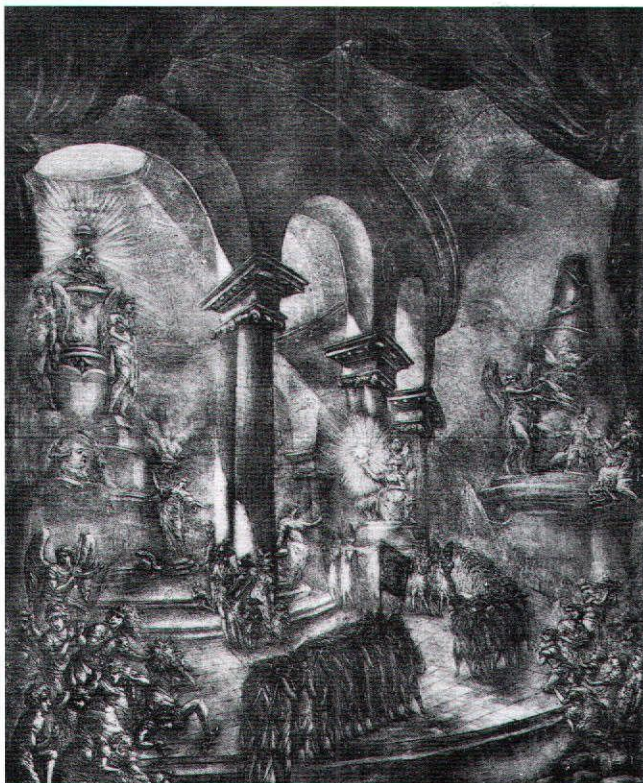
Daarop zou eveneens heel wel het buitengewone, on-Nederlandse formaat van het project kunnen wijzen: het door Camper genoemde plan F, met het opschrift "Grond en opstal voor een N. Raadhuys, volgens een Nieuwe invensi", dat meedong naar de derde prijs (dat wil zeggen voor ontwerpen zonder begroting), voorzag namelijk in een stadhuis dat veel groter was dan voorgeschreven. De maker had verklaard dat het voor hem ondoenlijk was om naar het programma te werken en dat hij daarom liefst vijftig voet aan de opgegeven omvang had toegevoegd, waarbij hij zelfs nog enkele huizen weg wilde laten breken om de Grote Markt te vergroten¹⁰⁵ - in welk opzicht er een aardige parallel bestond met de inzending van de hofarchitect van de Keurpalts, Nicolas de Pigage (1723-1796), die van huis uit ook royalere afmetingen gewend was en nu bij de prijsvraag met een veel te groot stadhuis op de proppen was gekomen, dat nauwelijks op het Groningse plein zou hebben gepast en daarom de eerste prijs misliep, wat de Groningse heren op een woedende reactie van de ontwerper kwam te staan.¹⁰⁶

Camper bleek in elk geval van dit stadhuis volgens nieuwe inventie niet erg gecharmeerd. Het was ontworpen "in een Soort van Toneelvercieringe en Decoratie"; hooguit kon het plan "gebruikt worden tot het ordonneeren van een binnenzaal". De bijgevoegde toelichting - helaas niet bewaard - bracht de geleerde evenmin in hogere sferen. "Zyne verklaring", zo besloot hij kortaf, "is brabbeltaal, en dingt naar den 3den Prys"¹⁰⁷. Die kreeg de maker dus niet. Net als het derde ontwerp van Blondel, waarover we aan specifieke karakteristieken niets weten, werd het meteen als ongeschikt van tafel geveegd. Desondanks kreeg Blondel zijn Groningse geesteskinderen heel graag terug, en toen hij een maand na zijn eerste aanvraag van 6 april 1775 nog niets ontvangen had, heeft hij op 10 mei het al ter sprake gebrachte tweede epistel aan het stadsbestuur de deur uit laten gaan.

Terugkeer naar Frankrijk

Was de architect door zijn magere resultaat bij de Groningse prijsvraag, afgezet tegen zijn flitsende carrière van de voor-

Afb. 21. *Le Temple de la Verité*. Zwartekunst-prent van G.F. Blondel, 1790 (Parijs, Bibliothèque Nationale)

gaande twintig jaar die hij de burgemeesters zo nadrukkelijk had voorgehouden, dodelijk beledigd en is hij daarom weer snel uit de Republiek vertrokken? Niet lang na zijn vergeefse deelname aan de prijsvraag moet Blondel namelijk al naar zijn vaderland zijn teruggekeerd. Begin 1777, drie jaar na het overlijden van zijn vader, deelde hij dit voornemen althans per brief nadrukkelijk aan de Franse Minister van Oorlog, Claude-Louis graaf van Saint-Germain (1709-1778), mee:

Je brûle d'envie de retourner dans ma patrie et de faire valoir les nouvelles découvertes et connoissances que j'ay acquis dans les pays étrangers; feu M.le duc de la Vrillière qui a été de tous tems mon protecteur et celuy de ma famille, m'en avoit procuré les facilités par des lettres de recommandation auprès des ambassadeurs de France dans plusieurs cours de l'Europe. "J'y ai soutenu, je n'ose dire augmenté la réputation de mes ancêtres et surtout de mon père mort depuis peu architecte et professeur de l'Académie Royale au Louvre mais malgré la considération dont je jouis par mes talens chés l'étranger, je préfère infiniment de les rendre utiles à mes compatriotes; je n'hésiteray donc pas un instant Monseigneur de retourner en France si vous daignés m'honorer de votre puissante protection comme feu M. le duc de la Vrillière avoit bien voulu le faire."¹⁰⁸

Blondel, kortom, had ondanks de vele blijken van waardering

voor zijn talenten in het buitenland, onder het aanroepen van wijlen zijn vader en voorouders de oneindige goedertierendheid deze talenten voortaan weer ten dienste van zijn landgenoten te willen stellen. En hij voerde hier een nieuwe grootheid als beschermheer op: een hertog van De La Vrillière, die hem via de Franse gezanten in den vreemde bij al die Europese hoven aanbevolen had.¹⁰⁹ Toevallig was die echter overleden - zodat de aangeschreven minister dit niet meer bij hem navragen kon.

Helaas voor Blondel, zelfs zijn aan deze poging tot pluimstrijkerij gekoppelde toezending van een fraaie (thans verloren) tekening van een legerplaats waar Minerva en een personificatie van Frankrijk de dienstdoende generaal een marschalsstaf overhandigen, haalde niets uit. De minister raadpleegde de directeur over de koninklijke gebouwen, en deze gaf de volgende reactie:

Le renvoy que vous avez pris la peine de me faire à la fin d'avril dernier de la lettre que vous a écrite d'Amsterdam le Sr. Blondel, professant à ce qu'il paroît l'architecture m'a conduit à faire des informations pour reconnoître si le département des arts qui m'est confié, peut me fournir des motifs de prendre intérêt au désir qu'il annonce de rentrer en France: j'ignore les motifs qui l'ont conduit chez l'étranger et je n'en connois aucun ni contredire ni pour approuver ses projets de retour.¹¹⁰

Helemaal niets weten wat Blondels terugkeerplannen zou moeten doen afkeuren of goedkeuren: men was de zeventenveertigjarige bouwmeester in Frankrijk inmiddels kennelijk compleet vergeten. Ook voor ons verdwijnt hij nu vooreerst voor jaren uit zicht, tot de Franse Revolutie.

Dan treedt hij, zichzelf nu als *architecte et dessinateur du Cabinet du roi et des Académies de Paris, Rome et Londres* - ook al telde geen enkele van deze academies hem onder haar leden - betitelend¹¹¹, nog eenmaal kortstondig voor het voetlicht. Dat gebeurt met de feestdecoraties voor de pompeuze eerste jaarlijkse herdenking van de 14e juli, het *Fête de la Fédération*, op het Champs de Mars in 1790 (afb. 19). Blondel deed daarover een kleine brochure van vijf pagina's het licht zien, waarin hij de plannen van de verantwoordelijke bouwmeester Jacques Cellier (1742-1814) - overigens een leerling van Blondels eigen vader - sterk bekritiseerde en hem ervan beschuldigde zijn, Blondels, ideeën voor ondermeer een triomfboog (afb. 20) en een altaar voor het vaderland gestolen te hebben.¹¹² Blondel ging daarbij zelfs zover te stellen dat het stadsbestuur aanvankelijk aan zijn project de voorkeur gegeven had, maar dat vier dagen later inruilde voor een pas later gemaakt plan van Cellier, die gewoon de hoofdlijnen van Blondels plan overgenomen had¹¹³. In hoeverre die beschuldiging van dergelijk onvaderlandslievend amoreel gedrag op waarheid berustte, laat zich nu helaas niet meer verifiëren.¹¹⁴

In hetzelfde jaar vervaardigde Blondel in elk geval een allegorisch ontwerp voor een *Temple de la Verité*, het enige wat uit die tijd van hem bewaard is gebleven, een mezzotint die van de maker de titel 'Esquisse dans le genre de Rimbran' had

meegekregen (afb. 21).¹¹⁵ Voorts weten we van projecten voor een monument op de Place de la Bastille en een ontwerp van Blondel voor een allegorische medaille ter herinnering aan de afkondiging van de Franse constitutie op 30 september 1791, dat de bedenker aan de Nationale Conventie aanbood en van een korte toelichting vergezeld liet gaan.¹¹⁶

Zelf maakt Blondel in een uit 1791 daterend document, dat in de Archives Nationales wordt bewaard, melding van nog heel wat meer creaties, vijf in totaal, waaruit vooral een - voor het stinkende Parijs niet irrelevante - grote interesse voor hygiënische vraagstukken blijkt.¹¹⁷ Allereerst van een ontwerp van zijn hand dat een nieuwe manier om ziekenhuizen te bouwen biedt, met dankzij betere luchtcirculatie gezonde zalen; het plan zou met grote waardering zijn ontvangen door Leroy, lid van de academie van wetenschappen en de faculteit voor medicijnen¹¹⁸; hij, Blondel, is op elk moment bereid het uit te lenen om het eindelijk uit te laten voeren.

Voorts heeft hij een plan voor een washok in de aanbidding, waarbij dankzij de door hem uitgedokterde methode het wasgoed zodanig van alle stank bevrijd wordt dat alle soorten epidemische ziekten voorkomen kunnen worden en, anders dan bij gebruik van normaal zeepsop, geen enkel spoor van rotting achterblijft - ook al een uitvinding die 'bekend en goedgekeurd' is. Ten derde een project voor slachthuizen, waarmee hij vooral de ongezonde uitwaseming van het bloed van geslachte dieren poogt te bestrijden, waarmee tot dusverre de nabijgelegen straten worden geïnfecteerd. Als vierde komt het al gememoreerde ontwerp voor een monument op de Place de la Bastille ter sprake, een plan dat door de heren Montmorin en De la Porte¹¹⁹ aan de koning gepresenteerd zou zijn en zich nog steeds in handen van Lodewijk XVI zou bevinden, "qui" - wie zou er bij onze Blondel ook nog aan durven twijfelen? - "l'a approuvé". Nummer vijf betreft dan de al genoemde feestdecoraties van 14 juli 1790, waarbij hij de claim herhaalt dat het grootste deel naar zijn eigen ontwerpen en modellen is uitgevoerd, die nog in de bureaux van de stad en van de Nationale Vergadering zouden berusten.

Maar hoe betrouwbaar die pretenties van Blondel gezien al het voorgaande zijn? Veel zoden lijkt het allemaal niet meer aan de dijk te hebben gezet. Bij de presentatie van zijn herdenkingsmedaille voor de Franse Constitutie in 1791 liet hij pathetisch weten dat hij alles wat hij bezat voor Frankrijk en de Revolutie veul had, ja, "qu'il a sacrifié, depuis le commencement de la Révolution, [non seul] sa fortune, mais ses veilles, ses travaux, ses lumières et sa vie, comme un bon citoyen et vrai soldat de la patrie".¹²⁰ Maar anders dan zijn vader is deze ware soldaat van het Franse vaderland zonder veel sporen in de Franse - of de Engelse, de Nederlandse dan wel de Belgische - architectuur na te laten, uiteindelijk van het toneel verdwenen. Zelfs zijn sterfjaar is tot op heden onbekend.

Noten

¹ Voor Gunckel: T.H. von der Dunk, *Een Pantheon voor Apeldoorn. De plannen voor de bouw van een simultaankerk op het Loo onder Lodewijk Napoleon*, Zutphen 2001, 23-25, met oudere literatuur. Voor

Giudici: E. Wiersum, 'De architect Jan Giudici, 1746-1819', *Rotterdamsch Jaarboekje*, 4e reeks II (1934), 29-41; J. Verheul Dzn., *De architect Jan Giudici 1746-1819. Beschouwingen over enkele nog bestaande bouwwerken door Giudici ontworpen tijdens zijn verblijf van 1770 tot 1819 als architect te Rotterdam*, Rotterdam 1938. zie ook bijgaand artikel van R. Meischke en H.J. Zantkuijl.

- ² Voor J.F. Blondel en zijn werk: J. Lejeaux, 'Jacques-François Blondel (1705-1774). Un architecte français', *La Revue de l'Art Ancien et Moderne*, LII(1927), 223-234, 271-285; P. Lesueur, 'Un ouvrage inédit de Jacques-François Blondel', *Gazette des Beaux-Arts* LXXIII (1931), 360-376; E. Kaufmann, 'The contribution of Jacques-François Blondel to Mariette's Architecture française', *The Art Bulletin* XXXI(1949), 58-59; L. Hauteceur, *Histoire de l'Architecture Classique en France*, deel III, Paris 1950, 466-472, 598-604; W. Knight Sturges, 'Jacques-François Blondel', *Journal of the Society of Architectural Historians* XI(1952), 16-19; P. Collins, *The architectural doctrine of Jacques-François Blondel (1705-1774)*, typoscript z.p. 1953; R. Middleton, 'Jacques-François Blondel and the Cours d'Architecture', *Journal of the Society of Architectural Historians* XVI-II(1959), 140-148; W. Herrmann, *Laugier and eighteenth century French Theory*, London 1985 (oorspr. 1962), passim en 243-244; E.S. [chlumberger], 'L'art de bâtir à la campagne selon Jacques-François Blondel. Le grand Théoreticien de l'Architecture au temps de Louis XV', *Connaissance des Arts*, no. 181 (1967), 74-81; R.A. Etlin, '«Les desins». Jacques-François Blondel and the system of the home, c.1740', *Gazette des Beaux-Arts*, CXX(1978), 137-146; A. Braham, *The architecture of the French Enlightenment*, London 1980, 37-39; A. Picon, '«Vers une architecture classique». Jacques-François Blondel et le Cours d'Architecture', *Les cahiers de la recherche architecturale*, no. 18(1985), 28-37; R. Benhamou, 'Parallel Walls, Parallel Worlds: The Places of Masters and Servants in the Maisons de plaisance of Jacques-François Blondel', *Journal of Design History* VII(1994), 1-11.
- ³ Voor De Swart naast de monografie van F.H. Schmidt, *Pieter de Swart. Architect van de Achttiende Eeuw*, Zwolle 1999 (voor zijn verblijf in Parijs: 33-57); M.D. Ozinga, 'Pieter de Swart hofarchitect van prins Willem IV', *Oudheidkundig Jaarboek V*(1936), 124-143; Idem, 'Pieter de Swart. Architect der stadhouderlijke familie en zijn 'school'' (Gunckel, Van Westenhout, Druck) VIII(1939), 99-123; F. H. Schmidt, *Paleizen voor prins en burgers. Architectuur in Nederland in de achttiende eeuw*, Zwolle 2006, 68-86.
- ⁴ Een monografie of monografisch overzichtartikel over G.F. Blondel ontbreekt echter nog. Veelzeggend is dat hij niet voorkomt in Hauteceur 1950, deel IV (1952). Een eerste levensschets vindt men in het artikel van J. Lejeaux, 'Georges-François Blondel. Engraver and Draughtsman (Paris, b. 1730, d. after 1791)', *The Print Collector's Quarterly* XXIII(1936), 262-268. Summiere biografische informatie is voorts te vinden in de lemma's van J.F. Méjanès in *Piranèse et les français 1740-1790*, tent.cat. Rome e.a. 1976, 58; van M. McCarthy in A.K. Placzek (red.), *Macmillan Encyclopedia of Architects*, London 1982, deel I, 219-220; in E. Harris, *British Architectural Books and Writers 1556-1785*, Cambridge 1990, 119-120; van P. Pinon in K.G. Saur (ed.), *Allgemeines Künstler-Lexikon*, deel XI, München 1995, 586; in M. Gallet, *Les architectes parisiens du XVIIIe siècle*, Paris 1995, 64-65; en in P.M.J.E. Jacobs, *Beeldend Benelux. Biografisch Handboek*, Tilburg 2000, deel I, 344.

- ⁵ Speciaal over Blondel als graveur: C. Dodgson, 'The mezzotints of G.F. Blondel', *The Print Collector's Quarterly* IX(1922), 303-314 (met op 310-314 een korte catalogus van negen (meest fictieve Romeinse) stadsgezichten en één portret); J. Lejeaux, 'L'Oeuvre gravée des Blondel', *L'amateur d'estampes* VII(1928), 145-153; Idem, 'Georges-François Blondel (1730-?)', dessinateur, graveur et architecte', *Bulletin de la Société de l'Histoire de l'Art français* 1935, 85-89; Idem 1936 (noot 4), 261-277 (met op 268-270 een bespreking van zijn gravures, op 270-276 van zijn tekeningen, en op 276-277 een appendix bij de catalogus van Dodgson).
- ⁶ Vgl. Lejeaux 1936, 261; alsmede 274.
- ⁷ Zie daarover: C. Samaran, *Jacques Casanova Vénétien, Une vie d'aventure au XVIIIe siècle*, Paris 1914, 181-212.
- ⁸ Voor de familieverhoudingen zie het lemma van K. Harrington in de *MacMillan* 1982 (noot 4), I, 220. Vgl. voorts Lejeaux 1927, 224-225, 229-230. Voor J.B. Blondel zie het lemma van P. Pinon in Saur (1995), XI, 590.
- ⁹ Te weten het Hôtel Petit de Marivat, Place Jean Cornet 2, in Besançon; zie het lemma van P. Pinon in Saur (1995), XI, 588.
- ¹⁰ Biografische gegevens ontleend aan het lemma van Pinon in Saur (1995), XI, 588. Afwijkend voor het stichtingsjaar van de eigen school (nl. 1746 i.p.v. 1739): K. Harrington in de *MacMillan* 1982 (noot 4), I, 220.
- ¹¹ Genoemd door Lejeaux 1935 (noot 5), 87. Voor zover bekend zijn deze tekeningen niet bewaard gebleven.
- ¹² Zie over Peyre de lemma's van D. Rabreau in de *Macmillan* 1982 (noot 4), III, 409; van C. Baines in J. Turner (red.), *Dictionary of Art*, New York 1996, deel XXIV, 581-582; en Gallet 1995 (noot 4), 405-410. Zie voorts Hautecoeur 1950 (noot 2), IV (1952), 225-231; M. Mosser, 'Marie-Joseph Peyre', in: *Piranèse et les français 1740-1790*, tent.cat. Rome e.a., Roma 1976, 266-270; Braham 1980 (noot 2), 83-89.
- ¹³ Zie o.m. Lejeaux 1935 (noot 2), 87; Idem 1936 (noot 4), 264. Vgl. ook de bij Méjanès 1976 (noot 4), afb.14 (tekst op p.58) weergegeven pentekening van een 'Intérieur d'un temple à l'antique'. Over Clérisseau: L. Jeux, 'Charles-Louis Clérisseau. Architecte et peintre de ruines (1721-1820)', *La Revue de l'art ancien et moderne* LIII(1928), 225-231; LIV(1928), 125-136; T.J. McCormick, *Charles-Louis Clérisseau and the Genesis of Neo-Classicism*, New York 1990. Voor Piranesi zie o.m. J. Scott, *Piranesi*, London 1975; J. Wilton-Ely, *Giovanni Battista Piranesi. Zijn visie en zijn werk*, Amsterdam 1978.
- ¹⁴ Er zijn er tenminste drie bewaard. Zie voor twee daarvan Dodgson 1922 (noot 5), 303-304, met catalogus op 310-312 no.1 en 2 (afb. op 302 en 305); Lejeaux 1928 (noot 5), 149, 152 (met afb. op 147, alsmede die van een rivier onder de ruïnes van een paleis op 146); alsmede Gallet 1995 (noot 4), 64. Voor afb. van de derde tekening zie Lejeaux 1936, 260, zonder daar in de tekst op in te gaan.
- ¹⁵ Zie catalogus bij Dodgson 1922, 312-313, no. 3, 4 (met afb. op 307), 5 en 6. Voor die van de St. Pieter en die van de S.Maria Maggiore (aldaar niet als zodanig geïdentificeerd) zie ook Lejeaux 1928, 149.
- ¹⁶ Lejeaux 1936, 264.
- ¹⁷ Zie Lejeaux 1936, 270-273 en 276, ook voor vermoedelijke datering (met op 263 aanzicht van de tuinzijde van Versailles, op 266 van de peristyle van het Louvre). Lejeaux bespreekt op 270 de bedoelde tekening 'Démolition des baraques de la cour du vieux Louvre' uit 1755 in het Musée Carnavalet (o.m. afgebeeld bij: L. Hautecoeur, *Histoire du Louvre. Le Château - Le Palais - Le Musée des origines à nos jours 1200-1928*, Paris 1929, 73. Zie verder Lejeaux 1928, 148; Idem 1935, 86; Méjanès 1976, 58; Gallet 1995, 65.
- ¹⁸ Vgl. Lejeaux 1928, 145, onder verwijzing naar contemporaine bronnen die de bewering van Blondel inzake Marseille staven; Idem 1936, 264 (met de gekozen titulatuur; daarvoor ook: Samaran 1914, 208); Pinon 1995, XI, 586.
- ¹⁹ Lejeaux 1936, 262, die zich daarover verder niet uitlaat.
- ²⁰ Lejeaux 1935, 86; Idem 1936, 264-265 (noemt er twee; de bewuste 'Hofzaal', sinds 1912 in het bezit van het Rijksmuseum, is er afgebeeld op 271); J. Knoef, 'G.F.Blondel als topografisch tekenaar', *Kunsthistorische Mededeelingen van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie*, I(1946), 15 met noot 2; Méjanès 1976, 58; Pinon 1995, XI, 586. De bewuste theaterdecors werden bij oudere veilingen herhaaldelijk ten onrechte aan J.F. Blondel toegeschreven; zie behalve de hierboven genoemde passages bij Lejeaux ook: Id. 1928, 145 noot 4.
- ²¹ Voor de verbouwingen in 1765, 1768, 1769 en 1771, ten dele onder leiding van de bij de brand omgekomen vorige stadsbouwmeester Cornelis Rauws (1736-1772), zie J.A. Worp, *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg*, Amsterdam 1920, 189; alsmede (met iets afwijkende jaartallen) E.B.M. Lottman, 'Jan Smit, een grote 18de eeuwse Amsterdamse timmerbaas', *Bulletin KNOB* 77(1978), 131-137. Voor de brand zie: Worp 1920, 214-216; M.G. Emeis jr., '1772 einde van een schouwburg', *Ons Amsterdam* XXIV(1972), 183-188; H.J.J. de Leeuwe, 'De brand van de Amsterdamse Schouwburg', *Spiegel Historiae* IX(1974), 212-221; alsmede ook: K.A. Citroen, 'Wat naar gezigt! ô ramp! Wat yselijke vlam! De Amsterdamse Schouwburgbrand van 1772 op een zilveren tabaksdoos', *Antiek* XVIII (1983/'84), 79-84.
- ²² Voor het oeuvre van De Witte, van 1772 tot zijn ontslag wegens malversaties vijf jaar later stadsbouwmeester: T.H. von der Dunk, 'Vier ingenieurs als stadsbouwmeester. Gerard Frederik Maybaum (1746-'68), Cornelis Rauws (1768-'72), Jacob Eduard de Witte (1772-'77) en Johan Samuel Creutz (1777-'87) aan het hoofd van de Amsterdamse stadsfabriek', *Bulletin KNOB* 94(1995), 98-103, met oudere literatuur; daaraan voor De Wittes latere levensloop toe te voegen: B. Lever en A. Sapozhnikov, 'Adieu lieve generaal, leeft gezond, en gelukkig. Nederlandse genie-officieren in Russische dienst aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie*, LV(2001), 197-200. De Wittes voorganger Cornelis Rauws (1736-1772) was bij de bewuste brand omgekomen. Voor De Wittes nieuwe Stadsschouwburg, die in 1773 werd opgetrokken, zie verder: Worp 1920, 219-224; alsmede (evenwel zonder dieper op de architectuur in te gaan): N. Sluijter-Seiffert, 'De Amsterdamse schouwburg van 1774', *Oud-Holland* XC(1976), 21-64.
- ²³ Zie Lejeaux 1936, 265. Voor de geschiedenis van de schouwburg: Worp 1920; voor de viering van dat jubileum aldaar 192-193.
- ²⁴ Ooit ook abusievelijk aan J.F. Blondel toegeschreven; voor het eerst kort genoemd door Lejeaux 1936, 274; afgebeeld bij Knoef 1946, 14; op dat moment in de collectie van mr. C.P. van Eeghen (1880-1968), thans in het Amsterdamse Gemeentearchief. Zie: B. Bakker, E. Fleurbaay en A.W. Gerlagh, *De verzameling Van Eeghen. Amsterdamse tekeningen 1600-1950*, Zwolle 1988, 184 cat.nr.159, met als datering ca. 1763.

- ²⁵ Knoef 1946, 14. Zie ook C. Bille, *De tempel der kunst of het kabinet van den heer Braamcamp*, diss. UvA, Amsterdam 1961, deel I, 50. Over De Bastide zie het lemma in: N.L.M. Desessarts, *Les siècles littéraires de la France ou Nouveau Dictionnaire historique, critique et bibliographique*, Paris 1800, deel I, 159-160.
- ²⁶ J.F. de Bastide, *Le temple des arts, ou le cabinet de M. Braamcamp*, Amsterdam 1766. Zie Knoef 1946, 14. Over Braamcamp en zijn kunstcollectie allereerst de tweedelige dissertatie van Bille 1961. Over het leven van Braamcamp zelf vooral aldaar I, 7-26, alsmede kort de lemma's in C. Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters van den vroegsten tot op onzen tijd*, deel I, Amsterdam 1857, 145-146 en Suppl. 22-23; en A. von Wurzbach, *Niederländisches Künstler-Lexikon*, deel I, Wien 1906, 168-169.
- ²⁷ Het huis Sweedenryck, Herengracht 462. Voor de precieze inrichting van het 'museum' uitvoerig: Bille 1961, I, 70-96; over de bezoekers 60-69; over de samenstelling 31-59. Braamcamp had het bewuste pand, gelegen tussen Leidsestraat en Nieuwe Spiegelstraat, in 1758 gekocht en vervolgens geheel nieuw ingericht. Zie J.F.L. de Balbian Verster, 'De bocht van de Heerengracht', *Jaarboek Amstelodamum XXVII*(1930), 194-198; *Vier eeuwen Herengracht. Geveltekeningen van alle huizen aan de gracht, twee historische overzichten en de beschrijving van elk pand met zijn eigenaars en bewoners*, Amsterdam 1976, 580. Zie ook het opstel van I.H. v[an] E[eghen], 'De huizen van Gerrit Braamcamp', *Maandblad Amstelodamum LXXIII* (1986), 80-82.
- ²⁸ Zie Knoef 1946, 15; Bille 1961, I, 49-50, die op 50 drie tekeningen van Blondel in Braamcamps bezit noemt, te weten van Stadhuis & Dam in Amsterdam, en van de St.Paul's en van St.Stephen's Walbrook in Londen. De catalogus van Bille geeft geen verder uitsluitstel, noemt deel II, 86 (als geveild op 27-1-1772) slechts een rode krijttekening van J.Blondel, "t Gezicht van de Bogt van de Herengracht, op het Huis van de Heer Braamcamp te zien", voor f10 verkocht.
- ²⁹ Over de oorspronkelijk uit Turnhout afkomstige Luyten en zijn werk: T.H. von der Dunk, 'Hollandse Herleving rond Amsterdam. De terugkeer van de Gouden Eeuw in de architectuur van noordelijk Holland aan het eind van de achttiende eeuw', *Holland XXVIII*(1996), 91-92; alsmede R. Meischke, *Amsterdam. Het R.C.Maagdenhuis. Het huizenbezit van deze instelling en het St.Elisabethgasthuis* [De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst VIII.3.2], Den Haag 1980, 75; R. Meischke e.a., *Huizen in Nederland. Amsterdam. Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser*, Zwolle 1995, 107.
- ³⁰ Zie L. van Nierop, 'De eerste jaren van het logement 'Het Amsterdamsche Wapen'', *Maandblad Amstelodamum XVII*(1930), 14; A.E. d'Ailly, 'Het Rusland', *Jaarboek Amstelodamum XXXII*(1935), 60-63; Bille 1961, I, 14 en 24 noot 50; Meischke e.a. 1995, 107; Von der Dunk 1996, 91. Het door Van Eeghen 1986, 82, opgegeven jaartal 1758 klopt niet (foutief overgenomen in: P. Spies e.a. (red.), *Het Grachtenboek II*, Den Haag 1992, 179).
- ³¹ Zie catalogus bij Dodgson 1922, 313 nr. 6, met 308, blijkens welke het British Museum een exemplaar bezit.
- ³² Zie Dodgson 1922, 306-308, er op 304 op wijzend dat A. Graves, *The Society of Artists of Great Britain 1760-1791. The Free Society of Artists 1761-1783* [A complete dictionary of contributions and their work from the foundation of the Societies to 1791], Bath 1907, 35, ten onrechte de desbetreffende prenten aan zijn vader toeschrijft (hier foutief als Jean François Blondel opgevoerd, deze J.F. Blondel (1683-1756), eveneens architect, was echter de op dat moment reeds overleden oom van Jacques François Blondel); J. Harris, 'Blondel at Stowe', *The Connoisseur* CLV(1964), no.625, 174. Zie voorts Lejeaux 1935, 86. Zie ook, zonder dit 'gat' tussen 1767 en 1774 te memoreren: Idem 1928, 145; Idem 1936, 265 en verder noot 4.
- ³³ Vgl. de catalogus bij Dodgson 1922, 310-314 en Lejeaux 1936 (noot 5), 86; Idem 1928, 148-149.
- ³⁴ Knoef 1946, 15. Naar de tekening van St. Stephen's Walbrook werd een in 1767 tentoongestelde mezzotint vervaardigd; zie Dodgson 1922, 308, 313-314 cat.nr.9, met afb. op 311. In de relevante catalogus van 1767 werd ook een gezicht op de St.Paul's genoemd, naast tekeningen van de St. Pieter in Rome en de Dôme des Invalides in Parijs. Zij bevonden zich met de aan de mezzotint ten grondslag liggende tekeningen van de beide Londense kerken in het bezit van George III, maar die laatste twee zouden nu niet meer in de koninklijke collecties te traceren zijn (zie aldaar 308) - wat dus door de bewering van Knoef verklaard zou kunnen worden. Zie ook Lejeaux 1928, 148; Idem 1935, 86. Voor een interieurtekening van de St.Paul's van Blondel in de collectie van het Courtauld Institute zie Harris 1990, 174, met afb.6 op 176.
- ³⁵ Te weten van Charles Lyttelton (1714-1768), de bisschop van Carlisle, en tevens van 1765 tot zijn dood voorzitter van de Society of Antiquaries. Zie Dodgson 1922, 309-310 en 314, cat.nr.10; alsmede Lejeaux 1935, 86.
- ³⁶ Harris 1964, 175; Idem 1990, 119. Zie ook Gallet 1995, 64.
- ³⁷ Harris 1964, 175; Gallet 1995, 64. Zie ook Harris 1990, 119. Volgens Lejeaux 1936, 269-270 was Blondel noch lid van de academie in Parijs, noch van die in Rome. Voor Karel van Lorreinen zie: M. Huisman, 'Un Prince populaire: Charles de Lorraine', *Revue de l'Université de Bruxelles VIII*(1902-'03), 741-754; M. Galand, *Charles de Lorraine, gouverneur général des Pays-Bas Autrichiens (1744-1780)* [= *Etudes sur le XVIIIe siècle*, XX(1993)]; speciaal over het hof aldaar 22-29. Over zijn maecenaat en het hofleven in zijn tijd voorts: L. Perey, *Charles de Lorraine et la cour de Bruxelles sous le règne de Marie-Thérèse*, Paris 1903, 210-254; Karel Alexander van Lotharingen, *Gouverneur-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden*, tent.cat. Brussel, Brussel 1987 (daarin speciaal: L. de Reu, 'Karel Alexander van Lotharingen als verzamelaar en kunstliefhebber', 60-73; A. Jacobs, 'Het officiële mecenaat', 84-95; B. d'Hainaut-Zveny, 'Feesten en gemakelijkheden onder de regering van Karel van Lotharingen', 115-116), met de parallel-catalogus: Karel Alexander van Lotharingen, *Mens, veldheer, grootmeester*, tent.cat. Alden Biesen, Brussel 1987; P. de Zutere, 'A propos de Charles de Lorraine dans les expositions Europalia-87 Österreich', *Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art LVIII*(1989), 99-109 (voornamelijk een overzicht van de werkzame kunstenaars behelsende). Voor Karel van Lorreinen als bouwheer zie hieronder, noot 94.
- ³⁸ Geciteerd naar Harris 1964, 175.
- ³⁹ Enig bewijs hiervoor heb ik niet kunnen vinden.
- ⁴⁰ Zie Harris 1964, 175; alsmede zeer kort Idem 1990, 119; en Gallet 1995, 65. De oorspronkelijk uit Italië afkomstige Jean Baptiste Torré opende in 1764 aan de Boulevard St.Martin in Parijs zijn zogeheten Wauxhall, een vuurwerktheater voor liefst 1200 personen, waar hij in

- juli 1766 al een 'Forges de Vulcan sur le Mount Etna' presenteerde, maar dat in 1767 na klachten van de burens wegens brandgevaar tijdelijk werd gesloten. Na een herstart ging de tent in 1769 definitief dicht. Torré overleed in 1780. Zie: E.L. Campardon, *Les spectacles de la foire*, Paris 1877, deel II, 469-471.
- ⁴¹ Harris 1964, 176; Idem 1990, 120.
- ⁴² Reeds op 25 januari 1774 schreef hij vanuit Amsterdam een brief aan de Britse architect William Chambers; zie Harris 1964, 173.
- ⁴³ Lejeaux 1928, 148; Idem 1935, 87; Idem 1936, 261.
- ⁴⁴ Voor Grenville zie vooral: J. Beckett, *The rise and fall of the Grenvilles. Dukes of Buckingham and Chandos, 1710 to 1921*, Manchester 1994, 32-64 (voor de vergroting van Stowe 47-49). Speciaal over hem als landheer: L.J. Bellot, "Wild Hares and Red Herrings". A Case Study of Estate Management in the Eighteenth-century Countryside', *The Huntington Library Quarterly* LVI(1993), 15-39.
- ⁴⁵ Zie daarover de opstellen van Harris 1964, 173-176; J. McCarthy, 'The Rebuilding of Stowe House, 1770-1777', *The Huntington Library Quarterly* XXXVI(1972-'73), 267-298. Over de lotgevallen van het landhuis gedurende zijn hele eerste eeuw: M. Gibbon, 'Stowe House, 1680-1779', *Apollo* XCVII(1973), no.136, 552-557; voor de rol van Blondel 554-555. Voor een soort van catalogusachtig overzicht van alle betrokken architecten en hun bijdragen zie Idem, 'Stowe, Buckinghamshire: the house and garden buildings and their designers', *Architectural History* XX(1977), 31-44 (34-38 voor het huis, 38-44 voor de bouwsels in de tuin).
- ⁴⁶ Gibbon 1977, 36. Voor die opgedragen mezzotint van een Piranesiaanse gevangenis zie Dodgson 1922, 310 cat.nr.1; alsmede Lejeaux 1928, 149. Voor meer werk van Blondel voor Grenville op dit vlak: McCarthy 1972-'73, 278. Voor de bijdrage van Borra: L. Whistler, 'Signor Borra at Stowe', *Country Life* CXXII(1957), 390-393.
- ⁴⁷ McCarthy 1972-'73, 267, 275, en met name (voor de argumentatie) 279-285. Daarbij gingen beiden in hoge mate uit van het ontwerp van Adam; zie (met afb.) Gibbon 1977, 555-556. Volgens hem, aldaar 555, zou Blondel rond 1772 nog wel als opzichter bij de bouw werkzaam geweest zijn; in dat jaar kreeg Blondel volgens McCarthy 278 het laatste door Grenville voor werk betaald.
- ⁴⁸ Die claim treft men althans aan in een brief van Blondel uit Amsterdam aan William Chambers van 25-1-1774, in extenso geciteerd en qua strekking onderschreven door Harris 1964, 173. Zie voor deze ontwerpen voorts kort het overzicht van Gibbon 1977, 36 en 43. Zie daarover ook, met de nodige reserves (die gezien Blondels neiging tot gewichtigdoenerij gerechtvaardigd zouden kunnen zijn), McCarthy 1972-'73, 275-279. Voor een overzicht van het park met staffage: J. M. Robinson, *Temples of Delight. Stowe Landscape Gardens*, Andover 1990/2002.
- ⁴⁹ Kort beargumenteerde toeschrijving bij Harris 1964, 174, met afb.2.
- ⁵⁰ Zo althans Harris 1964, 173-176, waar men deze (bewaard in de R.W.Morgan-Grenville Collection) ook alle zes afgebeeld vindt. McCarthy 1972-'73, 275 en 278, acht de brief aan Chambers daarentegen daarvoor een onvoldoende basis. Gibbon 1973, 555, gaat evenwel in navolging van Harris wel van Blondels auteurschap uit; zo ook Idem, 1977, 36 en 43.
- ⁵¹ Over dit grafmonument: H. Gabelmann, *Römische Grabbauten der frühen Kaiserzeit*, Waiblingen 1979, 17-19; W.K. Kovacovics, *Römische Grabdenkmäler* [Schriften aus dem Athenaeon der klassischen Archäologie Salzburg 3], Waldsassen 1983, 40-44; P. Gros, 'Le Mausolée des Juliens et le Statue de Glanum', *Revue Archéologique* 1986, 65-80.
- ⁵² Zie Harris 1964, 174, met afb.3 en 4. Voor Grenville: P. Lawson, *George Grenville: A Political Life*, Oxford 1984.
- ⁵³ Harris 1964, 174 met afb.5 op 176.
- ⁵⁴ Voor dat laatste Gibbon 1973, 553-554, met afb.6 en 7. Zie ook Harris 1964, 174, met afb.1 op 173.
- ⁵⁵ Vgl. Gibbon 1973, 554.
- ⁵⁶ Voor Chambers: J. Harris, *Sir William Chambers. Knight of the Polar Star*, London 1970; J. Harris en M.Snodin (red.), *Sir William Chambers. Architect to George III*, New Haven 1996; M. Snodin (red.), [Catalogues of Architectural Drawings in the Victoria and Albert Museum], London 1996; alsmede J. Harris, 'Sir William Chambers and his Parisian album', *Architectural History* VI(1963), 54-90; N. Pevsner, 'My William Chambers', *The Listener* LXXXVIII(1972), 466-469; J. Barrier, 'William Chambers, Augustin Pajou and their colleagues in Rome', *Apollo* CXLVII(1998), no.431, 25-31. Zie verder speciaal over Chambers als tuinarchitect: I.W. Chase, 'William Mason and Sir William Chambers' Dissertation on oriental gardening', *The Journal of English and Germanic Philology* XXXV(1936), 517-529; R.C. Bald, 'Sir William Chambers and the Chinese garden', *Journal of the History of Ideas* XI(1950), 287-320; T. Weiss (red.), *Sir William Chambers und der Englisch-chinesische Garten in Europa*, Ostfildern 1997.
- ⁵⁷ Zie, met citaat, Robinson 1990/2002, 126. Vgl. ook Gibbon 1973, 555. Chambers bezat blijkens de veilingcatalogus van zijn collectie dd. 6-6-1811 "Eight Blondel's views in churches"; zie Harris 1970, 185. Of zij elkaar ook persoonlijk kenden, is onbekend, maar niet onaannemelijk.
- ⁵⁸ Zie McCarthy 1972-'73, 279.
- ⁵⁹ Voor de prijsvraag en het vervolg daarop tot nu toe hoofdzakelijk: A.T. Schuitema Meijer, *De raadhuisen van de stad Groningen*, Groningen 1962, 50-103; R. Meischke, 'Achttiende-eeuws classicisme: twee bouwkundige prijsvragen', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* X(1959), 218-242 over de prijsvraag en de directe nasleep, 262-269 over de latere plannen en bouw. Een uitvoerige studie van mijn hand is in voorbereiding.
- ⁶⁰ Schuitema Meijer 1962, 50-51.
- ⁶¹ Voor Camper zie: C.E. Daniëls, *Het leven en de verdiensten van Petrus Camper*, Utrecht 1880; R.A.B. Oosterhuis, 'Petrus Camper. De beroemde 18de eeuwse chirurg, zoöloog en vergelijkend ontledkundige bij de herdenking van zijn 150ste sterfjaar', *Stemmen des Tijds* XXVIII(1939), 844-860; C.J. Doets, *De heilkunde van Petrus Camper 1722-1789*, diss. RUL, Leiden 1948; R.P.W. Visser, *The zoological work of Petrus Camper (1722-1789)* [Nieuwe Nederlandse Bijdragen tot de Geschiedenis der Geneeskunde en der Natuurwetenschappen no.12], Amsterdam 1985; P.J. Kuijter, *Petrus Camper (1722-1789)*, Haren 1989. Voor een overzicht van Campers uiteenlopende activiteiten zie de bundel van J. Schuller tot Peursum-Meijer en W.R.H. Koops (red.), *Petrus Camper (1722-1789). Onderzoeker van nature*, Groningen 1989. Een pakkende karakterschets van Camper vormt daarin de bijdrage van W. Otterspeer, 'De aangenaamheden der natuurlijke historie. Leven en werk van Petrus Camper', 5-22.
- ⁶² Specifiek voor Camper als kenner en beoefenaar der schone kunsten: Daniëls 1880, 43-51; J. van Leeuwen, 'Petrus Camper, als teekenaar, schilder, plaatsnijder, boetseerder en beeldhouwer', *Friesche Volks-*

- Almanak X*(1845), 59-78; P. Knolle, 'Petrus Camper en de beeldende kunsten: het ontwerp voor eene Teeken Academie tot Groningen (1768)', in: Schuller tot Peursum-Meijer en W.R.H.Koops 1989, 37-44.
- ⁶³ In het zgn. Register Feith 1775 no.8 (thans in de Groninger Archieven), bevinden zich vier gedrukte exemplaren van het prijsvraagprogramma. Voor een korte samenvatting van de inhoud ervan zie Meischke 1959, 222-225; en Schuitema Meijer 1962, 58-61.
- ⁶⁴ Voor deze thematiek zie: T.H. von der Dunk, 'Het Patriotse Bouwen. Een poging tot vaderlandslievende architectuur aan het einde van de achttiende eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis* CXII(2000), 5-29; zie voorts recent: Idem, *Een Hollands heiligdom. De moeizame architectonische eenwording van Nederland*, Amsterdam 2007. Voor parallellen in de andere takken van kunst: F. Grijzenhout en C. van Tuyl van Serooskerken (red.), *Edele Eenvoud. Neo-classicisme in Nederland 1765-1800*, tent.cat. Haarlem/ Zwolle 1989; alsmede: E. Koolhaas-Grosfeld, 'Nationale versus goede smaak. Bevordering van nationale kunst in Nederland: 1780-1840', *Tijdschrift voor Geschiedenis* XCV(1982), 607-616. Voor de Nederlandse bouwkunst in de tweede helft van de achttiende eeuw in algemene zin: E. de Jong, 'Eenvoudige Grootheid'. Architectuur in Nederland 1765-1800', in: Grijzenhout en Van Tuyl van Serooskerken 1989, 45-50; aan de hand van enkele concrete voorbeelden K. Kleijn, J. Smit en C. Thunnissen, *Nederlandse bouwkunst. Een geschiedenis van tien eeuwen architectuur*, Alphen/Rijn 1995, 122-133; alsmede het recente boek van Schmidt 2006.
- ⁶⁵ Daarover: J. Vredenduin Pz., *Geschiedenis van de banne Westzaanen*, Zaandam 1903, 137-144; J. de Meijer, 'Het oude Rechthuis en de kerk te Westzaan', *Buiten* XVIII(1924), 56-58; T.H. von der Dunk, 'De kerk en het rechthuis van Westzaan. Johan Samuel Creutz buiten de poorten. De bijdrage van het Amsterdamse bouwvak tot de architectonische modernisering van een Noordhollands dorp', *Bulletin KNOB*, 96(1997), 60-66. Voor Johan Samuel Creutz (1747-na 1809) zie Id. 1995 (noot 22), 103-107, met oudere literatuur.
- ⁶⁶ Voor Coenraad Kayser (1750-1824) zie het recente opstel van E. Röell, 'Conrad Kayser: bereedeneerde lessen over de bouwkunst', in: K. Heyning en G. van Herwijnen (red.), *Om prijs en plaats'. De Middelburgse Teeken Akademie 1778-2003*, Middelburg 2004, 35-44. Voor samenvatting en betekenis van z'n werk, zie T.H. von der Dunk, 'De bouwkunst in Zeeland in de tweede helft van de achttiende eeuw', *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwisch Genootschap der Wetenschappen* 1998, 99-102, 115-119.
- ⁶⁷ R. Meischke, 'Het Sint Jacobsgasthuis te Schiedam', *Bulletin KNOB* 59(1960), 21-46, alsmede Id., 1959, 246-247. Zie voorts: J.M.M. Jansen, *Zevenhonderd jaar Sint Jacobs-Gasthuis*, Schiedam 1982, 15-19; G. Medema, 'Het is een stadswerk, daar word niet nagesien'. Aspecten van bouwbeleid en -praktijk van Hollandse steden gedurende de achttiende eeuw', *Bulletin KNOB*, 94(2005), 173-174. Voor Giovanni Giudici (1746-1819) zie boven, noot 1.
- ⁶⁸ T.H. von der Dunk, 'In 'een deftig en welgeschikte bouworde. Vier-vants ontwerpen voor het Teylershofje in Haarlem', *Haarlem Jaarboek* 1996, 31-76, met oudere literatuur. Een apart monografisch opstel over Leendert Viervant (1752-1801) ontbreekt nog; voor zijn loopbaan: P. Bouman en P. Broers, *Teylers 'Boek en Konstzael'. De bouwgeschiedenis van het oudste museum van Nederland*, Den Haag 1988, 56-63; J.R. ter Molen, 'De Teylers Stichting te Haarlem en haar achttiende-eeuwse stichtingsgebouwen', in: 'Teyler' 1778-1978. *Studies en bijdragen over Teylers Stichting naar aanleiding van het tweede eeuwfeest*, Haarlem 1978, 131-132; Schmidt 2006, 115-117. Voor het bouwmeestersgeslacht Viervant in zijn algemeenheid: H.P.R. Rosenberg, 'De architectenfamilie Viervant', *Bouw* XVIII(1963), 1616-1621; T.H. von der Dunk, 'Viervant in Gelderland. De opkomst van een Arnhemse geslacht van bouwmeesters in de achttiende eeuw. Een tweede overzicht van een architectonisch familie-oeuvre', *Bijdragen en Mededelingen Gelre LXXXVIII*(1997), 102-139.
- ⁶⁹ Over Welgelegen bestaat een uitvoerige monografie, *Paviljoen Welgelegen 1789-1989. Van buitenplaats van de bankier Hope tot zetel van de provincie Noord-Holland*, Haarlem 1989, met oudere literatuur; daarin over de vermoedelijke ontwerpers: N. de Roy van Zuydewijn, 'Triqueti, alias Michel baron de Triqueti', 53-57; en H.M. Zijlstra-Zweens, 'Jean-Baptiste Dubois, bouwmeester te Dendermonde', 59-64. Zie verder: o.m. K. Blauw, 'Het Provinciehuis van Noordholland', *Haarlem Jaarboek* 1958, 69-85; Idem, 'Van 'hofstede' tot 'paviljoen' Welgelegen', *aldaar* 1962, 53-72; N. de Roy van Zuydewijn, 'Een huis met geschiedenis. Het Provinciehuis in Haarlem', *aldaar* 1975, 65-117.
- ⁷⁰ Voor Duyvené: T.H. von der Dunk, 'Een patriots bouwmeester in Haarlem. De Amsterdamse architect Pierre Esaïe Duyvené (1760-1801) en zijn twee villa's Buitenrust en Eindhoven', *Haarlem Jaarboek* 1995, 78-98. Voor de villa Eindhoven *aldaar* 89-93; alsmede J. M. Sterck-Proot, 'Huize Eindhoven. Het 'Huis met de beelden', *aldaar* 1934, 34-49; H. van Steen-Saijet en J. van Steen, *Eindhoven. Huis met de beelden* [Haarlemse miniaturen 27], Haarlem 1993.
- ⁷¹ Daarover en over de voorafgaande prijsvraag: Meischke 1959, 252-262; Schmidt 2006, 193-241. Voor het gebouw zie voorts o.m. M. Jonker, 'Felix Meritis, trots paleis van de vooruitgang', in: *Het Klasisieke Bouwen* [=Kunstschrift Openbaar Kunstbezit], XXVII(1983), 62-65; Kleijn e.a. 1995 (noot 64), 126-128; A. Duisenberg, *J.Otten Husly (1738-1796). Avant-garde architect tijdens de Verlichting* [BONAS-reeks], Rotterdam 1998, 39-42, 96-99. Vnl. over Felix als institutie: J.F.L. de Balbian Verster, 'Felix Meritis', *Maandblad Amstelodamum* XIX(1932), 26-30; B. de Ridder, 'Felix Meritis', *Ons Amsterdam* V(1953), 243-244. Uitgebreid over de aanvangsjaren: H. Reitsma, 'De beginjaren van Felix Meritis, 1777-1795', *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw* XV(1983), no.59-60, 101-139.
- ⁷² Voor Husly zie: Duisenberg 1998 alsmede J. Knoef, 'Achttiend' eeuwse stuc-ontwerpen in de verzamelingen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap en hun makers', *Jaarverslag Koninklijk Oudheidkundig Genootschap*, LXXXV(1933), 33-36; C.C.G. Quarles van Ufford, *Catalogus van overwegend Amsterdamse architectuur- en decoratieontwerpen uit de achttiende eeuw*, diss. RUU, z.p. 1972, 8-13; T.H. von der Dunk, 'Doet offerande op de twee Altaaren, die bij den Tempel staan'. Omtrent het project uit 1773 van Jacob Ploos van Amstel en Jacob Otten Husly voor de oprichting van een monument ter ere van Hugo de Groot in de plaats van Slot Loevestein', *Grotiana* XIX(1998), 59-69; Idem, 'Reizen naar het oosten. Jacob Otten Husly en andere Nederlanders in Bentheim en Burgsteinfurt op het laatst van de achttiende eeuw', *De Achttiende Eeuw* XXXIII(2001), 46-49.
- ⁷³ Behalve die voor Felix Meritis in 1786 (literatuur zie boven) al eerder in 1776 voor een nieuw koorhek in de Janskerk in Gouda; zie P.H. Rem, '...Grootsche eenvoudigheid en gepaste rykelykheid...' De opvattingen van de Goudse kerkmeesters over het deftige kerkerinter-

- eur op het laatst van de achttiende eeuw', *Bulletin van de Stichting Oude Hollandse Kerken*, no.28 (1989), 3-23; alsmede H. van Dolderde Wit, *De St.Janskerk te Gouda. Mensen en monumenten in een oude stadskerk*, Gouda 1993, 52-55; en Schmidt 1999, (noot 3), 174-175.
- ⁷⁴ Ontwerp in TopAtlas GA 541-545. Het project is al eens afgebeeld en kort ter sprake gekomen bij: T.H. von der Dunk, "Hij kan zeer wel spreken en weet goed zijn agting onder zijn volk te behouden". Cornelis Redelykheid en de selectie van een stadsarchitect voor Zwolle in 1777', *Overijsselse Historische Bijdragen* CXIII(1998), 106-107, met afb. op p.104.
- ⁷⁵ Biografische gegevens over de timmerman Johannes van Noort (1723-1784) en de beeldhouwer Jacobus Berkman (1734-1795) zijn schaars, en nog meer geldt dat voor Christoph Henrich Horst (1710?-1776) en Peter Schauer (?-1802?). Berkman is vooral bekend vanwege zijn betrokkenheid bij de herbouw van Broekhuizen bij Leersum in 1794, kort voor zijn dood. Daarvoor zie o.m.: J.H. Huiting, 'Broekhuizen', in: B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, 152-157; C.L. van Groningen, *De Utrechtse Heuvelrug. De Stichtse Lustwarande. Buitens in het groen* [De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst], Zwolle 1999, 107-110 (exterieur), 187-188 (interieur), 272-275 (tuin).
- ⁷⁶ Vgl. "Advyzen, van de voornaamste Architecten, die naar de Pryzen gedongen hebben, over de volgende Poincten", z.d., z.n. (verm. van P. Camper), 2, OAG 171r-5. Zie ook "Copye van de Notulen gezonden door P. Camper onder het onderzoek der Ingekoomene plans van het Stadhuys te Groningen", 10-3-1775, 10, OAG 171r-11. De met prijzen bekroonde projecten van Husly, De Witte, Giudici, Horst en Van Noort & Berkman zijn afgebeeld bij Meischke 1959, passim; dat van Creutz bij Von der Dunk 1997, 67.
- ⁷⁷ Zie o.m. Doets 1948, 7-8; Meischke 1959, 244; Visser 1985, 8. De reisverslagen zijn met inleiding van B.W.T. Nuyens gepubliceerd als: *Petri Camperi Itinera in Angliam 1748-1785* [= *Opuscula Selecta Neerlandicorum de Arte Medica*, deel XV], Amsterdam 1939. Tot het medische aspect van die Engelse reizen beperkt zich: D. Guthrie, 'The travel journals of Peter Camper (1722-1789). Anatomist, artist and obstetrician', *Edinburgh Medical Journal* LV(1948), 338-353.
- ⁷⁸ In zijn reisverslag maakt Camper in elk geval expliciet melding van zijn bezoek in 1749 aan Greenwich en Bath, waar op het gebied van de classicistische architectuur het nodige te zien viel. Zie *Petri Camperi Itinera* 1939, 86-87 resp. 98-103. Vgl. Meischke 1959, 211, 244; Schuitema Meijer 1962, 53; alsmede Visser 1985, 8.
- ⁷⁹ Vgl. ook Meischke 1959, 243-244; Schuitema Meijer 1962, 53. Voor Dance zie: D. Stroud, *George Dance, Architect, 1741-1825*, London 1971 (voor het Mansion House aldaar 34-38, met afb. 4-9); J. Daniels, 'George Dance, father and son, and an exhibition at the Geffrye Museum', *The Connoisseur* CLXXX(1972), no.725, 182-190; J. Lever, *Catalogue of the Drawings of George Dance the Younger (1741-1825) and of George Dance the Elder (1695-1768)*, London 2003 (voor het Mansion House het door S. Jeffery geschreven catalogusgedeelte op 422-449).
- ⁸⁰ Extract Secret Resolutieboek, 22-3-1775, OAG 171r-3. Zie ook Notulen Burgemeesters en Raad, 22-3-1775 en 23-3-1775, OAG 171r-12.
- ⁸¹ Het auteurschap van Blondel blijkt uit een gedrukt exemplaar van het juryrapport, waarin met pen de namen van de makers achter de daarin vermelde plannen bijgeschreven zijn, in OAG 174r.
- ⁸² Voor Laman, van 1764 tot 1777 stadssecretaris en vervolgens tot 1788 raadslid van Groningen (zie: A.J.C.M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* [Hollandse Historische Reeks 14], Den Haag 1990, 351 noot 136; zie verder 351-353, 372-374) het opstel van J.A. Feith, 'Mr.Paulus Laman jr. in 1783 te 's-Gravenhage', *Groningsche Volksalmanak* 1908, 59-85; en H. Feenstra, 'Heimwee van een 18e-eeuwse Groninger. Paulus Laman in Den Haag', *Stad & Lande* IV(1995), no.2, 9-12.
- ⁸³ Brief van G.F. Blondel aan ? (P. Laman?), 6-4-1775, p.1, OAG 171r-8. Deze Hop, Pautouin, Chaudion en Thibeault zijn in de DTB-bestanden van het Amsterdamse Gemeentearchief niet met zekerheid te traceren. Thibeault (die volgens de brief van Blondel woonachtig was op 'Bijbel' no.31) was misschien identiek met de boekhandelaar Tiboel, aan wie ook Blondels concurrent Cornelis Redelykheid (1728-1788) zijn plan liet retourneren; zie brief C. Redelykheid aan P. Laman, 31-3-1775, OAG 171r-8. Deze Tiboel dreef in 1767 (nog) zijn handel samen met Jacob Yntema (ca.1744-1799) in de Kalverstraat over de Jonge Roelofsteeg; zie (L. van Nierop), 'Naamregister van alle de winkeliers der stad Amsterdam (1767)', *Jaarboek Amstelodamum* XXIX(1932), 213.
- ⁸⁴ Voor het adres zie brief van G.F. Blondel aan ? (P. Laman?), 6-4-1775, OAG 171r-8.
- ⁸⁵ Aldus geformuleerd op de omslag met lijst van teruggezonden plannen. Register Feith 1775 no.8.
- ⁸⁶ Brief van G.F. Blondel aan ?, 10-5-1775, Register Feith 1775 no.8.
- ⁸⁷ Blijkens omslag met lijst van teruggezonden plannen, Register Feith 1775 no.8. Hoogstwaarschijnlijk is hier de uit Velzo aan het Lago di Como afkomstige koopman Matteo Maria Bertarelli bedoeld, die op 11-7-1780 als poorter werd ingeschreven (GA Amsterdam Poortboek 27/34), en op 3-1-1810 (toen woonachtig in de oude Teertuyn bij de Slyptenen) overleed, om enige dagen later in de Oude Kerk te worden begraven (DTB 1051/177).
- ⁸⁸ Brief van G.F. Blondel aan ?, 10-5-1775, Register Feith 1775 no.8.
- ⁸⁹ Brief van G.F. Blondel aan ?(P. Laman?), 6-4-1775, OAG 171r-8.
- ⁹⁰ Aldus brief van G.F. Blondel aan ?(P. Laman?), 6-4-1775, p.1, OAG 171r-8. Het bewuste bericht kon echter niet getraceerd worden.
- ⁹¹ Aldaar, p.2.
- ⁹² 91 Pall Mall. Het huis, ooit bezit van Thomas Pitt, werd door Grenville na zijn huwelijk in 1737 als Londense stadsresidentie aangekocht. Zie Beckett 1994 (noot 44), 37. Over het pand: F.W.H. Shepart (red.), *Survey of London*, deel XXIX.1 (The Parish of St.James Westminster. South of Piccadilly), London 1960, 360-363. Over bouwactiviteiten van Grenville en Blondel vindt men hier overigens niets vermeld. Het pand werd wel i.o.v. zijn neef en erfgenaam George Nugent Temple Grenville (1753-1813) tussen 1792 en 1795 ingrijpend door John Soane verbouwd/herbouwd (360-361), in 1847 door diens kleinzoon verkocht, van 1855 tot 1906 door de War Office benut en in 1908 ten behoeve van nieuwbouw voor de Royal Automobile Club gesloopt. Zie ook kort: H. Hobhouse, *Lost London. A Century of Demolition and Decay*, London 1971, 34.
- ⁹³ Kasteel Mariemont was een buitenverblijf in Henegouwen, in de buurt van La Louvière, gebouwd tussen 1754 en 1757 door Jean-Nicolas Jadot (1710-1761) en reeds in 1794 volledig afgebrand (nieuwbouw in 1840, vergroot 1909-'14; zie S. Doumic en E.Poumon, *Chateaux-Abbayes-Hôtels ouverts au Public Belgique*, Paris

1958, no.25. Voor Jadot zelf J. Garms, 'Jean-Nicolas Jadot. Aux services de l'internationale habsbourgeoise', *Monuments Historiques*, no.180 (1992), 68-71. Voor het kasteel, waarvan het ontwerp gebaseerd was op het uit het begin van de achttiende eeuw stammende ontwerp voor het Franse lustslot Malgrange bij Nancy van Germain Boffrand (1667-1754) (zie: J. Garms, 'Der Grundriß der Malgrange I von Boffrand', *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* XXII(1969), 187) kort: D. van de Vijver, 'Architectuur in de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik ca.1760-1794', in: L. Dhondt e.a., *18de-eeuwse architectuur in België. Laatbarok - rococo - neoclassicisme*, Tiel 1998, 129. Over enige betrokkenheid van Blondel is in concreto niets bekend.

⁹⁴ Over hem als bouwheer: J. Schouteden-Wery, 'A propos d'un portrait de Charles de Lorraine. Notes sur les bâtiments construits par les architectes J.A. Anneessens et J. Faulte à Tervuren', *Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles* XLIII(1939-'40), 73-87; alsmede V. Martiny, 'Karel van Lotharingen als bouwer, ontwerper, zijn architecten en de koninklijke kapel te Brussel', *Karel Alexander van Lotharingen. Gouverneur-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden*, tent.cat. Brussel, Brussel 1987, 22-48. Over zijn hofarchitecten: Van de Vijver 1998, 127 e.v. In het register komt G.F. Blondel niet voor, wel zijn vader J.F. Blondel. Over zijn residenties voorts Galand 1993 (noot 37), 24-25.

⁹⁵ Zie: Van de Vijver 1998, 128, 129-131. Voor Faulte: S. Ansiaux, 'Jean Faulte, architecte de Charles de Lorraine', *Bulletin de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles* 1935, 135-140.

⁹⁶ Overigens zou Blondel sr. zelf ook voor een gothisch portaal geopteerd hebben (een stijlbreuk binnen een gebouw gold als strijdig met de goede smaak), maar geldgebrek dwong tot de bouw van een goedkoper classicistisch; zie J.F. Blondel, *Cours d'Architecture ou Traité De la Décoration, Distribution & Construction Des Bâtiments*, deel II, Paris 1771, 331; zie ook IV, 400-403. Zie voorts uitgebreid: M. Aubert, *La Cathédrale de Metz*, Paris 1931, 58-66 (voor Blondels eigenlijke voorkeur 59-60); verder ook kort: M.W. Will, *Notice historique sur la Cathédrale de Metz*, Metz 1923,10; Hautecoeur 1950 (noot 2), III, 348-349; Knight Sturges 1952, 19; M.A. Kuhn-Mutter, *La Cathédrale de Metz. Des pierres et des hommes*, Metz 1994, 32. Blondel voorzag de kathedraal niet alleen van een nieuw portaal, maar omgaf deze aan de zuidzijde ook met een lange arcade, terwijl hij in 1770 eveneens tekende voor een nooit uitgevoerd plan voor de herinrichting van het inwendige; zie Aubert 1931, resp. 66-73 en 74-75; Lejeaux 1927, 232; Knight Sturges 1952, 19.

⁹⁷ Zo maakte J.F. Blondel in 1763 een ontwerp voor een kerk van de Abbaye Royale des Dames Chanoinesses de St.Louis, en in 1764 voor kapittelhuis en sacristie bij de kathedraal. Ook tekende hij voor de metamorfose van de Place d'Armes (1764-'75). Zie Lejeaux 1927, 230-231; Knight Sturges 1952,19; R. Blomfield, *A History of French Architecture*, band II, deel IV, New York 1973, 147-148; W. von Kalnein, *Architecture in France in the Eighteenth Century*, New Haven 1995,135. Volgens eigen zeggen was Blondel sr. tevens de ontwerper van het parlement en bisschoppelijk paleis in Metz; zie Blondel 1771, I,114; en II, 311. Voor een overzicht van zijn bouwactiviteiten in de stad aldaar I, 113-114; en IV, 395-414 (met plattegrond van alle bouwactiviteiten rond de Kathedraal als plaat L - "Plan par masse des nouveaux batiments et des nouvelles communications faites a Metz depuis 1764" - in het platendeel IV). Zie ook Lejeaux 1927, 272-285.

Een interessante coïncidentie is dat een van de vermoedelijk expliciet (maar tevergeefs) voor deelname aan de Groningse prijsvraag genodigde buitenlandse architecten (zie Schuitema Meijer 1992, 57), de stadsbouwmeester van Straatsburg Samuel Werner (1720-1775), in Metz een van de belangrijkste compagnons van J.F. Blondel was (zie H. Haug, 'François-Rudolphe Mollinger et les services d'architecture strasbourgeois au XVIIIe siècle', *Archives alsaciennes d'histoire de l'art*, II(1923), 104; en Id., 'L'architecture du dix-huitième siècle dans les petites villes d'Alsace. Reichshoffen, Niederbronn et leurs environs', *aldaar*, VII(1928), 136) zodat het aannemelijk is dat Werner ook diens zoon kende, als die inderdaad in Metz werkzaam is geweest. Omgekeerd ontwierp Blondel sr. in 1765 een stedenbouwkundig plan voor Straatsburg, waardoor hij ook intensief in contact met Werner kwam (zie: J. Garms, 'Le plan d'urbanisme de Strasbourg dressé par Jacques-François Blondel en 1764-1769', *Cahiers alsaciens d'archéologie d'art et d'histoire*, XXI(1978), 103-141; vgl. ook: E. Will, 'La modernisation de Strasbourg sous le règne de Louis XVI', *Archives alsaciennes d'histoire de l'art*, XII(1953),138-141), nadat hij drie jaar eerder al was geconsulteerd voor de restauratie van de afgebrande vieringtoren van de kathedraal; zie: G. Delahache, 'La »Mitre« de la Cathédrale de Strasbourg. Projets de reconstruction consécutifs à l'incendie de 1759', *Actes de Congrès d'Histoire de l'Art*, deel II, Paris 1924, 214-218.

⁹⁸ Deze valt wegens gebrek aan aanknopingspunten voorlopig niet nader te identificeren.

⁹⁹ Opnieuw was het mij niet mogelijk deze bewering te staven; in de mij ter beschikking staande literatuur over Versailles komt G.F. Blondel (anders dan zijn vader J.F. Blondel) niet voor.

¹⁰⁰ Brief van G.F. Blondel aan ?(P.Laman?), 6-4-1775, 2-3, OAG 171r-8.

¹⁰¹ Brief van G.F. Blondel aan ?,10-5-1775, Register Feith 1775 no.8. Terug op 15-5-1775, blijkens omslag met lijst van teruggezonden plannen, Register Feith 1775 no.8.

¹⁰² Voor Campers relatie met Amsterdam zie R.A.B. Oosterhuis, 'Petrus Camper en Amsterdam. De wetenschappelijke loopbaan van Camper en de wederzijdsche culturele betrekkingen van 1755 tot 1761', *Geneeskundige Gids*, XVII(1939), 403-419; C.M. Verkroost, 'Petrus Camper als mens en als professor in Amsterdam (1755-1761)', *Maandblad Amstelodamum* LXXIV(1987), 56-61. Camper was in 1767 erelid geworden van de twee jaar eerder grondig gereorganiseerde Amsterdamse stadstekenacademie, waar ondermeer Husly doceerde; voor de stadstekenacademie zie: G. Ploos van Amstel, *Portret van een koopman en uitvinder. Cornelis Ploos van Amstel, Maatschappelijk, cultureel en familielevens van een achttiende-eeuwer*, Assen 1980, 102-127; P. Knolle, 'De Amsterdamse stadstekenacademie, een 18de-eeuwse 'oefenschool' voor modeltekenaars', in: A. Martis, H. Miedema en E. van Uiterd (red.), *Kunstonderwijs in Nederland = Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, XXX(1979), 1-41 (voor de reorganisatie 4-6). Camper verzorgde er de nodige lezingen, die hem zelfs een gouden erepenning van de directie op zouden leveren; zie Daniëls 1881, 48-50; Knolle 1979, 11-12; Knolle 1989, 40-41. Ook kruiste hij er in 1767 met een der academiedirecteuren, de koopman en kunstverzamelaar Cornelis Ploos van Amstel (1726-1798), de degens over de architectonische kwaliteit van Van Campens Stadhuis; zie daarover uitvoerig: T.H. von der Dunk en F.H. Schmidt, 'Petrus Camper en Jacob van Campen. Een polemiek met Cornelis Ploos van Amstel inzake het Stadhuis van Amsterdam uit 1767', *Bul-*

- letin KNOB 100(2001), 158-177; al eerder summier ter sprake bij: J. B. Bedaux, 'A discussion on Rembrandt in eighteenth-century Amsterdam. Petrus Camper versus Cornelis Ploos van Amstel', *Hoogsteder-Naumann Mercury*, no.3, (1986), 36-56.
- ¹⁰³ "Coye van de Notulen gezonden door P.Camper onder het onderzoek der Ingekoomene plans van het Stadhuis te Groningen", 10-3-1775, p.7, OAG 171r-11.
- ¹⁰⁴ Dit vermoeden dat beide plannen identiek zijn wordt versterkt doordat er alleen in Campers pre-advies melding van wordt gemaakt; ook op de Lijst van teruggezonden plannen, Register Feith 1775 no.8, ontbreekt het.
- ¹⁰⁵ "Coye van de Notulen gezonden door P.Camper onder het onderzoek der Ingekoomene plans van het Stadhuis te Groningen", 10-3-1775, p.7, OAG 171r-11. Het plan van 'Tibaut Myn Heer F' werd er als tiende besproken; Blondels plan G als elfde
- ¹⁰⁶ Zie de gedrukte *Verklaring en aankondiging van en omtrent de pryzen door hun edele mogende de heeren Burgemeesteren en raad der stad Groningen gesteld geweest op de beste en het best berekende plans en teekeningen voor een nieuw Raadhuis, ingeleverd volgens het programma, voor den 1sten februari des jaars 1775*, 2, Register Feith 1775 no.8. Voor de reactie van De Pigage: brief van N. de Pigage aan burgemeesters, z.d. (Nederlandse vertaling bij Duits origineel), Register Feith 1775 no.8. Vgl. voor de affaire ook kort Schuitema Meijer 1992, 67-68. Voor De Pigage: W.Heber, *Die Arbeiten des Nicolas de Pigage in den ehemals kurpfälzischen Residenzen Mannheim und Schwetzingen* [Manuskripte zur Kunstwissenschaft 10], Darmstadt 1987; *Nicolas de Pigage 1723-1796. Architekt des Kurfürsten Karl Theodor zum 200. Todestag*, tent.cat. Düsseldorf, Köln 1996; alsmede P.du Colombier, *L'architecture française en Allemagne au XVIIIe siècle*, Paris 1956, deel I, 162-177; I.Markowitz, 'Französische Architekten an deutschen Fürstenthöfen des 18.Jahrhunderts', in: J.Mondot, J.M.Valentin en J.Voss (red.), *Deutsche in Frankreich. Franzosen in Deutschland 1715-1789. Institutionelle Verbindungen, soziale Gruppen, Stätten des Austausches* [Beihefte der Francia 25], Sigmaringen 1992, 138-143.
- ¹⁰⁷ "Coye van de Notulen gezonden door P.Camper onder het onderzoek der Ingekoomene plans van het Stadhuis te Groningen", 10-3-1775, p.7, OAG 171r-11.
- ¹⁰⁸ Geciteerd naar Lejeaux 1936 (noot 4), 266. Zie ook kort Id. 1928 (noot 5), 148.
- ¹⁰⁹ Dit hoge adellijk heerschap viel niet nader te traceren m.b.v. de *Index biographique français*, 7 delen, München 2004.
- ¹¹⁰ Geciteerd naar Lejeaux 1936, 266.
- ¹¹¹ Lejeaux 1936, 269-270; alsmede Id., 1928, 88, 89 noot 2; Pinon 1995, XI, 586.
- ¹¹² Te weten: G.F. Blondel, *Observations du sieur Blondel, architecte et dessinateur du Cabinet du roi, sur le projet de la fête de la Confédération patriotique, du 14 juillet 1790*, Paris 1790. Helaas stond zij mij niet ter beschikking. Voor Cellierier zie de lemma's in: *Dictionnaire de Biographie française*, deel VIII, Paris 1959, 40; MacMillan 1982, I, 396; Saur 1995, XVII(1997), 492-493. Voor de ceremonie van 14-7-1790 en de aankleding ervan: A.C. Gruber, *Les grandes fêtes et leurs décors à l'époque de Louis XVI*, Paris 1972, 149-153; R.A. Etlin, 'L'architecture de la Fête de la Fédération. Paris, 1790', in: J. Ehrard en P. Viallaneix, *Les Fêtes de la Révolution* [Colloque de Clermont-Ferrand (juin 1974)] [Bibliothèque d'histoire révolutionnaire 3e serie no.17], Paris 1977, 131-154; voor Blondels rol en rel summier 132-134; V.N. Jouffre, 'Le chantier national. Les préparatifs de la Fédération', in: B. de Andia e.a., *Fêtes et Révolution* [Délégation à l'Action Artistique de la Ville de Paris et la Ville de Dijon], Paris 1989, 48-73. Gruber 1972, 150 en Jouffre 1989, 70 noot 11 en 12, maken kort van Blondels kritiek melding, maar verwarren hem daarbij met zijn halfbroer Jean-Baptiste Blondel (1764-1825). Voor de picturale verbeelding van deze festiviteiten en andere revolutionaire gebeurtenissen zie ook: F. Macé de Lépinay, 'Autour de la Fête de la Fédération, Charles Thévenin et la Révolution 1789-1799', m.n. *Revue de l'Art* LXXXIII(1989), 51-60, m.b. 54-56 (Blondel blijft ongenoemd). Cellierier werd bij zijn werk op het Champs de Mars geassisteerd door Joseph-Jacques Ramée (1764-1842); over hem: P.V. Turner, 'Joseph-Jacques Ramée's First Career', *The Art Bulletin* LXVII(1985), 259-277; voor de samenwerking met Cellierier 265-268; voor het Fête de la Fédération 274-276 (met afb.19 en 20), zonder op enige rol van Blondel in te gaan, alleen op 275 noot 77 diens pamflet terloops noemend. Vgl. voorts P.V. Turner, *Joseph Ramee: International Architect of the Revolutionary Era*, Cambridge 1996, voor de samenwerking tussen Cellierier en Ramée 27-28, voor het Fête de la Fédération 38-41 (evenmin Blondel noemend); B. Hedinger en J. Berger (red.), *Joseph Ramée. Gartenkunst, Architektur und Dekoration. Ein internationaler Baukünstler des Klassizismus* [tent. cat. Hamburg]. München 2003; aldaar voor zijn Franse periode: W. Szambien, 'Pariser Geschichten von Joseph Ramée', 17-30; over de samenwerking met Cellierier bij het Fête de la Fédération 23-26, op 24 slechts terloops melding makend van Blondels kritiek, die hier in navolging van Jouffre opnieuw op conto van J.B. Blondel wordt geschreven.
- ¹¹³ Zie Etlin 1977, 132 noot 4.
- ¹¹⁴ Noch het ontwerp van Blondel, noch dat van Cellierier is bewaard gebleven; zie Etlin 1977, 133 met noot 6. Zie voor de kwestie verder met name Lejeaux 1935 (noot 5), 88; alsmede Id. 1928, 148; Id. 1936 (noot 4), 268; Méjanès 1976, 58; Pinon1995, XI, 586.
- ¹¹⁵ Aldus Lejeaux 1935 (noot 5), 86, met afb. tegenover 88; Id 1936 (noot 4), 266, 269-270, 276 sub I, met afb. op p.275. Het ontwerp is bewaard in de Bibliothèque Nationale (Cabinet des Estampes, coll. Hennin, deel 123, 1790, pl.18 en 19).
- ¹¹⁶ Zie daarvoor, in extenso geciteerd, Lejeaux 1935 (noot 5), 88-89. Tevens kort vermeld bij Id. 1936 (noot 4), 266-268.
- ¹¹⁷ Het navolgende vormt een samenvatting van Lejeaux 1935 (noot 5), 87-88, waar men Blondels opsomming in extenso geciteerd vindt. Blijvende sporen lijkt G.F. Blondel in Parijs niet achtergelaten te hebben; hij komt niet voor in: L. Hautecoeur, *Paris de 1715 à nos jours*, Paris 1972; M. Gallet, *Paris Domestic Architecture of the 18th Century*, London 1972; G. Brunel, M.L. Deschamps-Bourgeon en Y.Gagneux, *Dictionnaire des Églises de Paris* [Catholique - orthodoxe - protestant], Paris 1995; J. Colson en M.C. Lauroa (red.), *Dictionnaire des Monuments de Paris*, Paris 1997.
- ¹¹⁸ Vermoedelijk de medicus Alphonse Vincent Louis Leroy (1742-1816); zie de I.B.F. (noot 109), I 651: 404-410.
- ¹¹⁹ Met de eerste is vermoedelijk de kort daarop gequillotineerde minister van Binnenlandse Zaken, Armand Marc graaf van Montmorin-Saint-Hérain (1745-1792) bedoeld; de tweede valt niet met zekerheid te traceren.
- ¹²⁰ Geciteerd bij Lejeaux 1935 (noot 5), 89.